

ATEITIES VISUOMENĖ: KIEK MŪSŲ IR KOKIE MES BŪSIME?

Teminės diskusijos apibendrinimas

Siekiant gilinti hipotetinius ateities Lietuvos scenarijus, Valstybės pažangos strategijos „Lietuva 2050“ komanda surengė temines diskusijas, į kurias savo ateities vizija pasidalyti pakviesti akademinės bendruomenės, pilietinės visuomenės, verslo ir valdžios sektorių atstovai. Šiose diskusijose surinkti duomenys bus naudojami valstybės pažangos vizijai ir jos įgyvendinimą detalizuojantiems kelrodžiams parengti.

Renginio metu dalyviai buvo pakviesti pasidalyti savo įžvalgomis viena iš keturių temų, kurios problematika buvo suformuota remiantis 2022 m. kovo mėn. vykusiose scenarijų rengimo dirbtuvėse surinktais duomenimis. Renginiui pasibaigus dalyviams buvo išsiųsta elektroninė apklausa, kurioje jų paprašyta pasidalyti ateities vizijomis temose, prie kurių diskusijų neprisijungė renginio metu.

Šiame dokumente yra siekiama apibendrinti ir glaustai pristatyti esmines grupinių diskusijų įžvalgas. Dokumente pateikiamas tekstas struktūruojamas į skyrius, atspindinčius renginyje analizuotas potemes:

- 1. Demografija.**
- 2. Sveikata.**
- 3. Socialinė politika.**
- 4. Kultūra ir tapatybė.**

Skyriuose pateiktą informaciją siekiama struktūrizuoti pagal pagrindinius renginyje keltus klausimus: koks yra norimas pokytis (strateginė ambicija) šioje srityje; kokių veiksmų reikia imtis norint jį įgyvendinti; kas nutiktų, jei reikiami veiksmai nebūtų daromi. Šio dokumento priede pateiktas įvadinis renginio pranešimų ir diskusijos apibendrinimas. Renginys vyko 2022 m. gegužės 23 d. Vilniaus universiteto bibliotekos Mokslinės komunikacijos ir informacijos centre.

DISKUSIJŲ GRUPĖSE APIBENDRINIMAI

1. Demografijos grupė

Demografijos diskusijoje dėmesys pirmiausia skirtas gyventojų skaičiaus ir struktūros prognozėms. Svarstyta, ar imigracija padėtų balansuoti demografines problemas ir kokia imigracijos politika būtų išmintinga. Kartu aptartos ir reemigracijos skatinimo galimybės ir ribotumai, diskutuota apie šeimos politiką ir valstybės vaidmenį skatinant gimstamumą. Realiam esamų demografinių tendencijų poslinkiui į stabilizaciją pasiekti ar neigiamų tendencijų pagreičio mažinimui vien žiniomis grįstų politinių intervencijų gali nepakakti, tam būtini ir platesnio masto visuomenės pokyčiai. Gimstamumo rodiklių proveržis tikėtinas tik po visuomenės požiūrio į šeimą, santykius, vyro ir moters lygybę šeimoje bei visuomenėje vertybinio pokyčio.

Lietuvos gyventojų skaičius ir struktūra

Diskutuojant apie galimą gyventojų skaičiaus prognozę, teigta, kad, vertinant tris veiksnius: gimusiųjų skaičių, mirusiųjų skaičių ir migraciją (emigracijos ir imigracijos santykį), realistinis Lietuvos gyventojų skaičius 2050 m. yra 2,1 mln. Šis skaičius paremtas Jungtinių Tautų prognozėmis ir, nors pavieniais atvejais ir aplinkybėmis jų tikslumas gali svyruoti, vertinant bendrą prognozių tikslumą, jų paklaida siekia vos 4 proc. Tad sutarta, kad, vertinant esamas Lietuvos demografines struktūras ir procesus, šiais duomenimis galima kliautis: mažėjantį gyventojų skaičių ateityje lems ilgalaikės neigiamos visų trijų demografinių procesų (gimstamumo, mirtingumo, migracijos) tendencijos.

Skirtingomis aplinkybėmis ši prognozė gali nuosaikiai blogėti arba gerėti. Pavyzdžiui, visoms aplinkybėms liekant panašioms, tačiau reikšmingai augant emigracijai, pasak ekspertų, 2050 m. Lietuvos gyventojų gali likti ir vos 1,8 mln. Pagal optimistinį demografinį scenarijų, kai stabilizuotųsi gyventojų mažėjimas, 2050 m. Lietuvoje būtų galima tikėtis 2,5 mln. gyventojų.

Aptardami viešojoje erdvėje išsakomus lūkesčius Lietuvai iki 2050-ųjų pasiekti 4 mln. gyventojų, diskusijų dalyviai sutarė, kad neįmanoma per kelis dešimtmečius vidaus populiaciją išauginti ketvirtadaliu. Tokį skaičių būtų galima pasiekti tik vykdant ypač atvirą ir agresyvią imigracijos skatinimo politiką arba įvykus radikaliems geopolitiniams pokyčiams. Iškeltas klausimas, kiek apgalvoti pasiūlymai „ar mes to iš tikrųjų norėtume?“ ir „ar esame tam pasirengę kaip visuomenė?“.

Ar auganti imigracija galėtų išspręsti demografines problemas?

Pasak diskusijos dalyvių, nė viena šalis neišsprendė ilgalaikių demografinių tendencijų vien vykdydama atvirą imigracijos politiką. Šios priemonės efektas tėra laikinas arba tarpinis, kuris tam tikru laikotarpiu gali kompensuoti darbo jėgos trūkumą. Nusprendus imtis tokios strategijos, svarbu įvertinti ir atviros

imigracijos politikos kaštus. Ji kurtų naujus socialinius iššūkius, nes ne visur ir ne visada suveikia integracijos politika, o to pasekmės gali kurti naujas socialines problemas ir nelygybę.

Į klausimą, ar Lietuvai reikia imigracinės politikos ekspertų, neabejotinai reikėtų atsakyti teigiamai, tik svarbu suderinti lūkesčius tiek dėl ilgalaikės naudos, tiek dėl jos kainos. Kartu, vertinant imigracijos politikos galimybes ir ribas, svarbu atsižvelgti ir į esamą Lietuvos visuomenės tapatybę: teigta, kad per 30 nepriklausomybės metų supratimas apie tai, kas esame, liko ypač uždaras ir homogeniškas. Lietuvių kolektyvinė tapatybė apibrėžta XIX a. pab. – XX a. pr. per naciją, pagrįstą etniniu pagrindu, ir keitėsi nedaug: „esame įsikasę į apkasus“, bijome permąstyti save kaip bendruomenę, sujungtą ne tik etninių ryšių. Sutarta, kad imigracinė politika neišvengiamai reikalinga, tik atitinkamai reikės siekti lankstesnės tapatybės ir atviresnės visuomenės.

Toliau plėtojant diskusiją apie imigracijos politikos pobūdį, atkreiptas dėmesys, kad pirmiausia turėtume galvoti apie tai, kas imigruoja, o ne kiek imigruoja. Pigios darbo jėgos imigracija mažina Lietuvos pigios darbo jėgos galimybes, tad turi atsirasti aukštos kvalifikacijos ir pigios darbo jėgos imigracijos pusiausvyra („nemažai šalių užspringo pigios imigracijos kėsnui“). Kartu atkreiptas dėmesys, kad nei imigracija, nei emigracija savaime nėra nei teigiami, nei neigiami reiškiniai, o priklauso nuo esamo konteksto. Pateiktas pavyzdys, kad lietuvių emigracija 2000-ųjų pradžioje išsprendė daug socialinių nedarbo ir užimtumo problemų Lietuvoje, o emigracija po 2008-ųjų krizės turėjo nemažai sunkesnių pasekmių, nes išvažiavo daug jaunų ir išsilavinusių žmonių.

Apibendrinta, kad svarstant apie imigracijos politiką svarbu nepamiršti tikrosios išsivysčiusio pasaulio problemos – t. y. mažo gimstamumo. Nėra vieno geriausio sprendimo, todėl imamas aktyvios imigracijos politikos, kuri duoda trumpalaikį efektą gyventojų struktūrai ir taip pat turi savo kaštų. Pabrėžta, kad imigracija esmingai nepaveikia gimstamumo rodiklių, nors neretai šia nuomone spekuliuojama. Vis dėlto kito būdo, kaip greitai spręsti mažėjančios visuomenės keliamus iššūkius, nėra. Iškelta mintis, kad, visa tai įvertinus, galbūt reikėtų tiesiog susitaikyti su tuo, jog visame išsivysčiusiame pasaulyje mažėja gyventojų ir teks gyventi mažesnėje visuomenėje. Joje svarbus bus ilgesnis vyresnio amžiaus žmonių užimtumas, kuris didele dalimi priklausys nuo to, kaip keisis jų sveikata ir aktyvaus gyvenimo trukmė (ji Lietuvoje kol kas yra viena trumpiausių Europoje).

Reemigracijos galimybės ir ribos

Kalbant apie demografinių tendencijų balansavimą, svarstyty ir aktyvesnės reemigracijos skatinimo politikos galimybės bei ribotumai. Diskusijos dalyviai sutiko, kad valstybė šiuo metu neišnaudoja visų būdų, kaip būtų galima skatinti emigravusius lietuvius grįžti gyventi į Lietuvą. Kartu pabrėžta, kad šių lietuvių grįžimui taip pat reikia pasiręsti, pirmiausia – tobulinti institucijų infrastruktūrą, gerinti grįžusiems lietuviams teikiamų viešųjų paslaugų kokybę ir didinti jų įvairovę. Siūlyta, kad būtinas aiškus politinis kvietimas, susijęs su emigrantų skatinimu grįžti (jų reintegracija ir kitais klausimais galėtų rūpintis atskira ministerija). Kartu būtini mentaliteto pokyčiai („bus pasipriešinimo gyvenančių Lietuvoje – juk [mąstoma, kad] nereikia mums tų emigrantų, išvažiavo ir tegul sėdi“). Suskaičiuota, kad

per 30 metų iš Lietuvos išvyko apie 400 000–500 000 asmenų, ir svarstyta, kad ketvirtadalį (apie 100 000 asmenų) susigrąžinti į Lietuvą būtų realu, tačiau išlieka klausimas, kokio amžiaus jie grįš.

Diskusijoje teigta, kad šiuo metu komunikacijos apie tai, jog Lietuva keičiasi ir yra patraukli kokybiškam gyvenimui, per mažai. Problema ir ta, kad daug metų aukščiausiuose valdžios sluoksniuose buvo komunikuojama, kad „ir gerai, tegul ir važiuoja, nekels skandalų“, o dabar tą naratyvą būtina keisti iš esmės. Tai svarbu dar ir dėl to, kad dalies emigrantų motyvaciją išvykti sudarė ir protesto elementas, tad politikams svarbu kurti tiltus ir bandyti atkurti pasitikėjimą. Aktyviau galėtų veikti ambasados: jei būtų skirta daugiau išteklių, jos galėtų labiau stengtis įtraukti emigrantus į bendras veiklas, renginius ir taip po truputį atkurti bei ugdyti pasitikėjimą valstybinėmis institucijomis, sukurti žmonėms reikalingumo jausmą. Tai ypač svarbu turint omenyje, kad didelė dalis išvykusiųjų nebūtinai jaučiasi emigracijoje pritaipę ir didesnis paskatinimas dvejojantiems būtų svarbus. Didesnis vaidmuo įtraukiant emigrantus į bendras veiklas ir palaikant jų sątais su Lietuva galėtų būti perduotas NVO.

Pabrėžtas poreikis investuoti į emigrantų vaikų lietuviybę, tačiau „be iliuzijų, jog jie sugrįš į Lietuvą“. Tai veikia būtų investicija į globalią Lietuvą, turint omenyje, kad jei jie jausis Lietuvos dalimi, gal vėliau gyvenime atvažiuos studijuoti, investuoti ar kitaip kokybiškai prisidės prie Lietuvos raidos. Dvigubos pilietybės įteisinimas nesukurtų jokio efekto iš reemigracijos perspektyvos, tačiau reikšmingai prisidėtų prie minkštųjų sątais su diaspora palaikymo.

Diskutuojant apie barjerus, dėl kurių emigravę lietuviai dvejoja grįžti, pirmiausia išskirtas praktinis vieno langelio reintegracijos paslaugų trūkumas, pirmiausia – savivaldybėse. Reikalinga efektyvi sistema, kurią pasitelkdamie grįžtantieji galėtų nesudėtingai išspręsti visus jiems rūpimus klausimus nuo mokyklų iki informacijos apie būstų kainas ir kt. Kai kurios savivaldybės jau dabar aktyviau dirba su išieiviais, bet tam reikalingos sisteminės pastangos. Jei per kelerius metus bent 10 tūkst. emigrantų pavyktų pritraukti atgal, tai jau būtų didelis postūmis, o jei bent dalis emigrantų grįžtų dar ir su vaikais, tai sukurtų galimybes ir teoriniam demografiniam augimui.

Į visus minėtus sprendimų ir galimybių pasiūlymus pasiūlyta žvelgti su realistiškais lūkesčiais: „kartais gal atrodo, kad mes čia paskatinsim, gal pranešim, kad mūsų mažėja, ir pradės žmonės grįžti“. Teigta, kad užuot kėlus neproporcingus lūkesčius vienam galimam sprendimui, svarbu spręsti ir kitas sudėtingas su besitraukiančia visuomene susijusias problemas. Paminėta didžiulė dėl Lietuvoje egzistuojančios baudimo kultūros įkalintų asmenų populiacija, daug kitokiose institucijose gyvenančių žmonių, kurie neturi galimybės prasmingai dalyvauti visuomenės gyvenime. Geresnis socialinių paslaugų prieinamumas, įvairios paslaugos šeimoms, įskaitant dirbtinį apvaisinimą, galėtų spręsti tikrąsias problemas, o ne jų pasekmes (mažėjantį gyventojų skaičių).

Poreikis permąstyti šeimos politiką

Diskutuojant apie Lietuvos šeimos politiką, kritikuotas menkas besikeičiančių valdžių pasiektas progresas sprendžiant praktines šeimos politikos problemas. Teigta, kad visos valdžios rodė daug

susirūpinimo šeima, tačiau jis dažnai apsiribodavo šeimos apibrėžimo svarstymais, tikintis, kad „tada mes būsime vertybiškai orientuoti ir visos problemos stebuklingai išsispręs“. Šeimos politikoje daug nenuoseklumo ir vidinių prieštaravimų. Politiniu lygmeniu per mažai suvokiama, kad gimstamumas yra lyčių, socialinių ir ekonominių nelygybių išvestinė.

Išvardytos šios spręstinios problemos: dirbtinis apvaisinimas, darželių ir lopšelių stygius, lankstesnių darbo sąlygų poreikis, principingesnė lyčių lygybę skatinanti politika. Pasak ekspertų, pagimdžiusios moterys, ypač turinčios aukštąjį išsilavinimą, vis dar praranda profesines galimybes. Atkreiptas dėmesys, kad sprendimams susilaukti vaikų poveikį turi ir visuomenės nuostatos dėl motinystės. Būtina apsvaistyti trumpesnės vaikų priežiūros atostogas – ilgesnis nebuvimas darbo rinkoje atsiliepia moterų galimybės joje, o stipri kultūrinė norma, kad moteris turi „iki trejų metų sėdėti su vaiku namie“, dar labiau apsunkina padėtį tų moterų, kurios norėtų pasirinkti į darbą ir aktyvų gyvenimą grįžti anksčiau. Ilgos vaiko priežiūros atostogos neskatina gimstamumo.

Padėtį reikšmingai sunkina ir tai, kad lyčių vaidmenų disbalansas šeimose beveik nesikeičia jau nuo 2000-ųjų. Šeimose pareigų pasiskirstymą lemia darbo užmokesčio atotrūkis – kas mažiau uždirba, tas daugiau užsiima buitimi ir vaikų auginimu. Ilgai iš darbo rinkos iškrentančios moterys natūraliai ima uždirbti mažiau ir taip užsukamas užburtas lyčių nelygybės ratas šeimoje ir viešojoje srityje. Supratimas, kad šeimą ir darbą turi būti galima kuo lanksčiau derinti, atsiranda, bet trūksta veikiančių priemonių ir atviresnių kultūrinių normų.

Šeimos politikos ir gimstamumą teigiamai veikiančių politinių intervencijų kokybę ir atitinkamai rezultatus gerinti padėtų sistemingesnė demografinių tyrimų sistema, kuri taip pat apimtų demografinių tikslų ir intervencijų stebėseną. Šiandien trūksta instrumentų, kurie padėtų įvertinti priimamų politinių sprendimų poveikį ir efektyvumą. Šiuo požiūriu reikalingi ne tik pavienėms intervencijoms analizuoti skirti tyrimai, bet ir metodiškai nuosekli demografinės tendencijas ir intervencijas vertinanti sistema.

Per papildomą apklausą pridurta, kad esamas gimstamumo modelis, kartu ir toks, kuris taikomas Skandinavijos šalyse bei Prancūzijoje, neveikia. Tik reta aktyviai darbo rinkoje dalyvaujanti moteris pasiryžta turėti daugiau nei 2–3 vaikus, o jei vaiko gimimas atidedamas, didelė dalis asmenų apsiriboja 1–2 vaikais. Pasak informanto, teiginys, kad tą išspręstų migracija, yra iliuzija, nes, kaip rodo kitų šalių patirtis, tai tik laikinas ir ateityje brangiai kainuosiantis sprendimas. Informanto požiūriu, reikalingi šie drąsesni sprendimai: 1) laikotarpį, skirtą vaiko auginimui, prilyginti darbo veiklai, mokant atlyginimą, o vaiką auginusiam vienam iš tėvų išėjus dirbti, skirti sumą vaiko priežiūrai iki mokyklinio amžiaus; 2) tėvams palikti teisę laisvai spręsti, kam skirti šiuos pinigus: auklei, vaikų darželiui, senelių atlyginimui; 3) lėšos vaiko priežiūrai turėtų būti tokios, kad privatūs ir valstybiniai vaikų darželiai galėtų veikti lygiomis sąlygomis (atsisakyti savivaldybių subsidijų, didinančių socialinę atskirtį); 4) tėvų, auginančių ir užauginusių vaikus, biudžetas turėtų būti bendras ir socialinės įmokos mokamos bendrai, kad tas sutuoktinis, kuris daugiau dėmesio skyrė šeimai, užtikrindamas antrojo galimybes daryti karjerą ar daugiau uždirbti, liktų vienodai socialiai saugus.

2. Sveikatos grupė

Ateičiai pasirengusios sveikatos sistemos tvarumas ir atsparumas diskusijose pirmiausia sietas su geresniu tarpsektoriniu ir tarpinstituciniu bendradarbiavimu, taip pat balansu tarp biomedicininio ir visuomenės sveikatos modelio. Diskusijos dalyviai pabrėžė, kad socialinės priežastys lemia didelę dalį asmens sveikatos, tačiau sveikatos politikos įgyvendinimas kol kas apima tik su gydymu susijusius klausimus. Galvojant apie sveikatą ir mediciną ateityje, esminis dalyvių išsakytas tikslas – kurti holistinį požiūrį į žmogų bei jo socialinius, psichologinius, biomedicininis poreikius ir diegti sistemą, kuri efektyviai sujungtų ir proporcingai atlieptų skirtingus šių poreikių aspektus. Išryškintas poreikis gerinti psichinę sveikatą ir ugdyti atsparumą krizėms, darbo ir poilsio balanso svarba sveikatai. Kartu teigta, kad ir patys žmonės turi tapti sąmoningesni bei atidžiau rūpintis savo sveikata, laikyti tai asmeniniu įsipareigojimu. Pabrėžta kur kas didesnė sveikos gyvensenos, ligų prevencijos svarba. Šiuo tikslu šviečiamąjį, prevencinį ir jungiamąjį vaidmenį galėtų atlikti stipresnė visuomenės sveikatos sistema.

Sveikatos ir socialinės apsaugos sistemų didesnės integracijos ir bendradarbiavimo poreikis

Diskusijos dalyviai teigė, kad Lietuvos sveikatos sistema turėtų geriau atspindėti socialinius sveikatos aspektus, nes socialinės priežastys lemia didelę dalį visuomenės sveikatos. Pasak jų, vien tik sveikatos pasekmių gydymas, nesprendžiant socialinių priežasčių, gali duoti tik ribotus rezultatus. Minėti bendrai visuomenės sveikatos būklei įtaką darantys socialiniai aspektai yra daugiausia susiję su žmogaus teisėmis, egzistuojančiomis nelygybėmis ir diskriminacija, įvairaus pobūdžio smurtu. Teigta, kad net ir psichikos ligų diagnozavimas bei gydymas nesprendžia esminių problemų, kurių priežastys yra socialinės, dažniausiai – žmonių santykiai ir nepasitikėjimas. Siejant socialines priežastis su sveikatos pasekmėmis pateiktas smegenų tyrinėjimų pavyzdys, rodantis, kad toksiški tėvų ir vaikų santykiai lemia smegenų funkcijos prastėjimą bei liguistą kūno reakciją į stresą visam gyvenimui.

Šiame kontekste iškeltas klausimas, kad galbūt gydymo reikia ne žmonėms, o jų santykiams? Vis dėlto, dalyvių nuomone, šiandieninei sveikatos apsaugos sistemai trūksta lankstumo bei platesnio požiūrio į asmens ir visuomenės sveikatą bei ją formuojančius psichologinius veiksnius, kad būtų galima įgyvendinti drąsesnes, įvairesnes sveikatos programas: „Ligonių kasos nemoka už santykių gydymą, nes nėra paciento – ne tėvus, ne vaikus gydai, o santykius, tai kaip čia?“. Prateisdami šią mintį, kiti diskusijų dalyviai atkreipė dėmesį, kad socialinės apsaugos sistema ir sveikatos apsaugos sistema dubliuojamos inertiškai ir neefektyviai: „Viena vertus, ligonių kasos nekompensuoja santykių gydymo, kita vertus, šeimos gydytojai pildydami nedarbingumą dirba ne savo darbą, nes tai socialinės apsaugos sistemos užduotis.“

Tai, kad sveikatos ir socialinės apsaugos sistemos nesugeba efektyviai bendradarbiauti siekiant bendrų sveikatos ir gerovės tikslų, parodo ir demencija sergančių asmenų priežiūra. Pasak diskusijos dalyvių, Lietuvoje ypač sunku sergantiesiems suorganizuoti tinkamą ilgalaikę priežiūrą ir pagalbą. Išsakyta viltis, kad šiuo metu ministerijoje inicijuojama ilgalaikės priežiūros kūrimo koncepcija pateiks

sprendimų. Ateityje ilgės gyvenimo trukmė ir atitinkamai didės neurodegeneracinių ligų koordinavimo svarba, tad socialinės ir sveikatos apsaugos sistemoms reikės rasti dar daugiau sudėtinių sprendimų. Galimi bendradarbiavimą gerinantys veiksmai – didinti institucinį lankstumą, užtikrinti koordinavimą, įgyvendinti daugiakomponentes intervencijas, integralius sprendimus ir programas, o galbūt ir sujungti ministerijas.

Tęsiant diskusiją, kad esamuose teisės aktuose stinga integralių sprendimų, apimančių socialinės apsaugos, rūpybos ir sveikatos aspektus, išryškėjo visuomenės sveikatos srities stiprinimo svarba. Ši sritis yra plati, daug apimanti, įskaitant socialinius elementus, tad išvystyta sistema Lietuvoje sukurtų paspartį bendram požiūriui į visuomenės lygmeniu kylančias problemas.

Kalbant apie tai, kodėl visuomenės sveikatos sritis tiek nedaug pažengė per pastaruosius 20–30 metų, svarstyta, kad iš dalies trūko politinės valios ir strateginio nuoseklumo. Politikai orientuoti inicijuoti ne kompleksiškus ir svarbius (todėl ilgai įgyvendinamus) sprendimus, o tokius, kurie greitai duoda rezultatus: „Pavyzdžiui, su alkoholizmu kitaip – greitai galima pasiekti rezultatų, užtenka alkoholių pariboti ir per ministro kadenciją susikuria aiškūs, išmatuojami rezultatai.“

Senstančios visuomenės keliami iššūkiai

Sveikatos ir socialinės apsaugos sistemų lankstumas, dubliavimas ir papildomumas bei visuomenės sveikatos sistemos stiprinimas bus ypač svarbūs ateities demografinių procesų ir senstančios visuomenės kontekste. Ilgėjant gyvenimo trukmei ir didėjant vyresnio amžiaus žmonių daliai visuomenėje, formuota strateginė ambicija, kad žmogus norėtų ir galėtų kuo ilgesnę dalį savo gyvenimo išlikti sveikas. Kad žmogus to norėtų, reikia didinti sąmoningumą ir sveikatos raštingumą, o tuo galėtų efektyviau rūpintis stipresnė visuomenės sveikatos sistema. Pasak diskusijos dalyvių, noro nepakanka, reikia ir galimybių: „Jei žmonės norės eiti į baseiną, bet tam nebus infrastruktūros arba lėšų, tai rezultato nebus.“; „Jei žmonės turės slaugomus tėvus ir dėl tos priežasties nebegalės išvažiuoti ar aktyviai gyventi, nes socialinės rūpybos paslaugų ir infrastruktūros nebus, tai taip pat ilgainiui sukurs užburtą sveikatos pasekmių ratą.“ Bendras strateginis siekis – sukurti sąlygas vyresniems žmonėms išlikti savarankiškiems kuo ilgiau, kartu užtikrinti orų gyvenimą, paslaugas ir sąlygas tiems, kurie dėl susiklosčiusių aplinkybių turi negalią ar jiems reikalinga slauga.

Stipresnis tarpinstitucinis bendradarbiavimas bus reikalingas dar ir dėl to, kad 2050-aisiais žmonės vis vien sirgs, o ilgesnė gyvenimo trukmė išplės ligų profilį. Prireiks kompleksiškos pagalbos: bus reikalingi visi sveikatos specialistai, gydytojai, slaugytojai, reikės ir įvairių naujų vaistų, nors naujos galimybės ir vaistai nebūtinai leis išgyti. Pasak dalyvių, tai priklausys nuo vaistų prieinamumo ir vartojimo balanso, efektyvaus koordinavimo ir skirtingų specialistų (įskaitant farmacijos atstovus) komandiškumo, kad bendrai pacientas gautų visapusę pagalbą.

Mokymas, lankstus darbo grafikas, verslumo pradmenų suteikimas vyresnio amžiaus žmonėms – ypač svarbūs su vyresnio amžiaus žmonių sveikata susiję aspektai, net jei jie ir peržengia sveikatos sistemos ribas: „Ilgesnis aktyvumas, įskaitant profesinį, lemia psichologinius ir elgesio komponentus, kurie įtraukia pažintines, bendravimo funkcijas, ir vyresnių žmonių sveikata 2050-aisiais bus labai ryškiai susijusi su šiais aspektais.“ Tiesa, pabrėžta, kad žmogus turėtų pats norėti likti darbo rinkoje, o ne likti joje dėl to, kad reikia, nes kitaip neišgyvens. Jeigu tektų ilginti pensinį amžių, labai svarbu iš karto numatyti sąlygas ir pagalbą žmonėms, kad jie to visų pirma norėtų patys.

Keisis ligų žemėlapiai

Galvojant apie sveikatos apsaugą 2050-aisiais ir demografines tendencijas, akivaizdu, kad sveikatos apsaugos sistemą reikės pritaikyti prie besikeičiančio ligų profilio. Tikėtina, kad dabar vyraujančias kardiologines, onkologines ir pulmonologines ligas pamažu išstums neurodegeneracinės ligos, o ypač daugės demencijos atvejų. 2050 m. taip pat atsiras naujų ligų, įskaitant infekcines, ir sveikatos sistemai teks prie jų prisitaikyti.

Diskusijų dalyviai sutarė, kad ateityje pandemijos kartosis ir reikės joms geriau pasirengti. Būtina lankstesnė diagnostika, telemedicina ir galimybės pacientus konsultuoti per nuotolį, nes dabar dar yra daug biurokratinių barjerų nuotoliniams tyrimams. Pandemijų valdymo sistema turėtų būti dvejopos paskirties, kad galėtų „išsiplėsti“ arba „susitraukti“ ir būti panaudota įvairiems tikslams. Pasak ekspertų, svarbu pasirūpinti, kad ateityje visi žmonės gautų visas jiems reikalingas sveikatos paslaugas, nepaisant to, ar paskelbta pandemija.

Pandemijos turės ilgalaikių pasekmių ir smegenims: jei jos kartosis ir mutuos virusai, o visuomenėje bus ypač daug vyresnio amžiaus žmonių, kurie yra pažeidžiamesni, tikėtini įvairūs ilgalaikiai liekamieji neurologiniai reiškiniai. Šiame kontekste ypač svarbi bus imunoprofilaktika ir vakcinacija, įskaitant suaugusiųjų skiepijimą. Lietuvoje turėtų būti įgyvendinama viso gyvenimo vakcinacija, kad senėjimas būtų kuo sveikesnis, o sveikatos apsauga ilgesnė.

Ligų ir sveikatos problemų profilį keis ir klimato kaita. Šylant klimatui dažnės gamtinių avarių, o jų metu išsiskiriant taršioms medžiagoms paprastai fiksuojama daugiau infarktų. Oro tarša skatins naujas ligas ir kels iššūkius visuomenės sveikatai. Net jei klimato kaita Lietuvoje bus nuosaiki, iš neurologinės perspektyvos net ir nedideli pokyčiai gali lemti dideles pasekmes: apskaičiuota, kad klimatui įšilus vos vienu procentu, daugėja nemigos ir kitų sutrikimų, kurie po truputį veikia visuomenės sveikatą ilguoju laikotarpiu.

Antimikrobinis atsparumas taip pat minėtas kaip vienas didelių iššūkių ateities medicinai. Daugėjant pažangių gydymo metodų ir technologijų, ilgės gyvenimo trukmė, bet kartu ir daugės imunosupresuotų žmonių, kuriems padidės įvairių infekcijų rizika, bus skiriama daugiau antibiotikų. Kils grėsmė dėl antimikrobinio atsparumo, o kad būtų galima jį bent kiek užkardyti, dirbs specialistai iš daugybės sričių: žemdirbystės, gyvulininkystės, aplinkosaugos, veterinarijos, medicinos ir kt.

Sveikatos ir technologijų sričių simbiozės poreikis

Kalbant apie technologijas ateities medicinoje, daugiausia dėmesio skirta dirbtinio intelekto potencialo ir reguliavimo klausimams. Diskusijos dalyvių nuomonės išsiskyrė dėl to, kiek reguliuojamas turėtų būti vaistų paskyrimas pasitelkiant dirbtinį intelektą. Dalis dalyvių teigė, kad dereguliacijos grėsmė viršytų galimą naudą, ypač amžiuje, kai vaistų vartojimas auga ir klaidos kaina didelė. Kiti laikėsi nuomonės, kad dirbtinio intelekto pasitelkimas skiriant vaistus ir sekant jų vartojimą yra neišvengiama ateities dalis. Dalis teigė, kad vaistų skyrimas ir derinimas tokiu būdu taptų dar saugesnis. Dirbtinis intelektas jau dabar atlieka kai kurias žmogaus funkcijas medicinoje. Pateiktas robotų slaugų pavyzdys ir dirbtinio intelekto įgalinta radiologinių nuotraukų analizė. Tikėtina, kad gydytojai ateityje vis labiau bus sveikatos procesų prižiūrėtojai, o ne vykdytojai.

Diskusijos dalyviai taip pat išreiškė susirūpinimą dėl esamo Lietuvos sveikatos sistemos gebėjimo valdyti duomenis, kai jų neišvengiamai daugėja. Šiandien nėra efektyvios duomenų valdymo sistemos, gydytojai pernelyg apkraunami duomenų valdymo klausimais. Galiausiai senstančios visuomenės kontekste iškeltas klausimas ir dėl vyresnių žmonių skaitmeninių įgūdžių bei gebėjimo visapusiškai pasinaudoti vis labiau technologizuota sveikatos apsaugos sistema. Vystant ir skaitmeninant sveikatos sistemą, svarbu nesukurti naujų nelygybių visuomenėje dėl netolygaus informacinio raštingumo.

Papildomos apklausos metu išryškinta, kad, investuojant į visuomenės sveikatą, reikėtų įveikti susiklosčiusius netolygumus ir pirmiausia remti modernius sveikatos stiprinimo, ligų prevencijos, psichikos sveikatos stiprinimo, vaikų visapusės sveikos raidos skatinimo būdus. Sveikatos politika turėtų būti formuojama patariant nepriklausomiems ekspertams, ne tik specializuotos medicinos sričių atstovams. Būtina iš esmės peržiūrėti psichikos sveikatos priežiūros sistemą, kuri šiuo metu neatitinka šiuolaikinėmis mokslo žiniomis ir žmogaus teisėms grįstų principų.

3. Socialinės politikos grupė

Diskusijoje svarstant, ką Lietuvai reikėtų gera socialinė politika, išsakyta vizija, kad pirmiausia ji turėtų kurti stiprų saugumo jausmą visuomenėje ir keistų ne elgesį tų, kuriems teikiama pagalba, o veikiau visuomenės nuostatas dėl pažeidžiamų grupių – t. y. skatintų bendruomeniškumą, socialinę atsakomybę, geranoriškumą. Diskusijoje apie gimstamumo skatinimą ir palankios aplinkos jaunoms šeimoms kūrimą išryškėjo poreikis teikti kokybiškesnes valstybės paslaugas šeimoms, skatinti lankstesnes darbo sąlygas. Kalbant apie imigracijos potencialą balansuojant esamas demografines tendencijas, atkreiptas dėmesys į poreikį didinti visuomenės toleranciją ir atvirumą.

Ateities socialinės politikos vizijos

Apibendrinant socialinės politikos tikslus, jos siekiai palyginti su parama ir saugumu, kuriuos sukuria šeima. Pasak dalyvių, šeima leidžia nebijoti pasenti, nes tavimi bus pasirūpinta, nebaisu prarasti darbą,

nes jei ką, šeima pagelbės ir palaikys. Socialinės politikos sistema turėtų taip pat leisti žmonėms neturėti tokių baimių, kad nutikus nelaimei jie liks be pagalbos. Diskusijos dalyvių nuomone, reikia recepto, kaip panaikinti tokias gilumines baimes, kad žmonės žinotų, jog, kas beatsitiktų, bazinių finansų niekas neatims. Jei socialinės politikos sistema sugebės suteikti žmonėms tokį pagrįstą saugumo jausmą, jie bus labiau atsipalaidavę, brandesni, keisis jų gyvenimo tikslai.

Socialinės politikos siekis – keisti ne elgesį tų žmonių, kuriems teikiama pagalba, bet pirmiausia visuomenės nuostatas ir požiūrį. Nors vertybės kinta sunkiai ir lėtai, galima stengtis jas pakeisti: inicijuoti daugiau dalijimosi parama galimybų, ugdyti socialinį atsakingumą, aplinką tausojančio elgesio. Į tokį nuostatų keitimą turėtų būti orientuotas ir švietimas. Svarbus šeimos vaidmuo – tėvams taip pat gali trūkti bendruomeniškumo, socialinės atsakomybės. Inicijuojami pokyčiai turėtų apimti įvairias visuomenės grupes.

Socialinė politika turėtų pabrėžti bendruomeniškumą, visuomenės didesnę įsitraukimą į visuomeninį ir pilietinį gyvenimą, didesnę socialinę atsakomybę, rūpinimąsi aplinka ir aplinkosaugos svarbą. Pasak dalyvių, tokioms nuostatoms labiau įsitvirtinus, galima tikėtis, kad žmogus daugiau prisidės prie visos valstybės gerovės, jam rūpės, kaip ir kokioje visuomenėje gyvename, ir jis jausis atsakingas už ją. Įvairios naujos bendruomeninės iniciatyvos (pavyzdžiui, bendruomeninis vaikų prižiūrėjimas) prisidėtų ir prie valstybės pastangų įvairiose srityse.

Palankios gimstamumui aplinkos kūrimas

Viešojoje erdvėje pernelyg daug dėmesio skiriama svarstymui, kaip paskatinti ar įtikinti moteris gimdyti, užuot kalbėjus, kaip sukurti sąlygas, visuomenę ir bendruomenę, kuriose jos pirmiausia norėtų tai daryti. Pasak dalyvių, įvairios paslaugos motinoms ir bendruomenės palaikymas yra labai svarbūs. Tam reikia stiprinti teritorines bendruomenes, inicijuoti programas, kurios skatintų žmonių įsitraukimą ir nuostatų keitimą, tačiau neaišku, kaip į programas įtraukti tuos, kuriuos sunku pasiekti ir kuriuos svarbiausia įtraukti.

Kalbant apie konkrečias paslaugas ir priemones, kurios palaikytų jaunas šeimas, svarstyti darbo santykių ir užimtumo klausimai. Vaikų priežiūros atostogas reikėtų dar glaudžiau susieti su darbo vieta – dalyvių nuomone, darbo vietos turėtų būti griežčiau saugomos įstatymo, nes tai, ką reglamentuoja įstatymas, ne visada užtikrinama praktikoje. Darbdavys vaikų turėjimą vis dar dažnai mato kaip trūkumą, net jei tai tik jo pasąmonės nuostata. Darbovietės turėtų labiau prisitaikyti prie vaikų auginimo ir priežiūros poreikių (įrengti specialius vaikų kambarius, kuriuose darbuotojų vaikai prireikus būtų užimami ir prižiūrimi). Buitinis darbų pasidalijimas taip pat yra gabi problema – iš moterų vis dar kur kas labiau tikimasi neproporcingos šių darbų dalies atlikimo nei iš vyrų. Siekiant sukurti gimstamumui palankią aplinką ir kontekstą, šios nuostatos turėtų aktyviau keistis.

Šiuo metu trūksta balanso tarp laiko, skiriamo darbui, ir laiko, skiriamo viskam kitam. Darbo laiko perskirstymas – svarbi ateities raidos dalis: tyrimai rodo, kad produktyvumas kyla, kai dirbame mažiau,

tad dėl šios priežasties jau netolimoje ateityje dirbti mažiau bus racionalu. Valstybei keliama užduotis paskatinti tokį žmonių laiko atlaisvinimą. Atlaisvėjusį laiką būtų galima skirti šeimai, įgūdžių lavinimui. Visuomenės raidos, gimstamumo didinimo, socialinių įgūdžių formavimo ir kitų sričių programos neprasmingos, jeigu žmogaus laikas ir energija nėra atlaisvinti pokyčiams.

Imigracijos potencialas: tolerancijos poreikis

Diskusijoje aptartas imigracijos skatinimo potencialas siekiant koreguoti esamas demografines tendencijas. Diskusijos dalyviai atkreipė dėmesį, kad Lietuva deda per mažai pastangų pasirengti galimam imigrantų antplūdžiui ar apskritai vystyti nuoseklią imigracinę politiką. Visuomenė šiandien nėra pasirengusi kultūrinei įvairovei. Tai parodė migrantų krizės pavyzdys, kai išryškėjo, kad Lietuva nemoka priimti kitokių. Prie visuomenės susipriešinimo migrantų atžvilgiu prisidėjo ir žiniasklaida, turinti stiprią įtaką visuomenės nuostatoms. Taip pat neišnaudojamas potencialas, kaip pritraukti užsienio lietuvius atgal. Dalyvių nuomone, lietuviams pirmiausia trūksta geranoriškumo.

4. Kultūros grupė

Šioje diskusijų grupėje diskutuota apie tai, kaip suprantama kultūros sąvoka, kultūros vaidmuo visuomenėje ir koks jis turėtų būti ateityje. Lietuvoje kultūros vartojimas yra ypač netolygus ir jau šiandien turime galvoti, ką daryti su besiplečiančia (dažnai geografinė) kultūrine atskirtimi. Dalyvių nuomone, siekiant mažinti šią atskirtį, svarbu investuoti į kultūros auditorijų plėtimą, ankstyvasias kultūros patirtis, ir ne tik Vilniuje. Kultūros strategija turėtų ne formuoti norimą kultūros turinį, o numatyti, kaip valstybė galėtų palaikyti kuo įvairesnes formas ir būdus, kuriais kultūra gimtų ir reikštųsi natūraliai. Tik tada Lietuvos kultūra bus autentiška, gyvybinga ir prisidedanti prie kolektyvinės visuomenės refleksijos ir brandos.

Netolygus kultūros vartojimas: Lietuvoje egzistuoja kultūrinė atskirtis?

Diskusijos dalyvių nuomone, Lietuvoje kultūros vartotojų yra mažai, nėra susiformavęs muziejų, teatrų, kino lankymo įprotis. Kultūros vartojimas yra įpročio dalykas ir iki 2050-ųjų būtų galima jį kryptingai ugdyti. Tam, kad šis įprotis atsirastų, tarp aukštosios ir kasdienės kultūros turėtų būti daug tarpinių laiptelių ir įvairovės, o kultūros įstaigoms svarbu veikti taip, kad kultūros vartotojams būtų patogiu. Tokie renginiai kaip Muziejų naktis padeda į kultūros renginius pritraukti naujų žmonių, kurie paprastai nėra kultūros vartotojai. MO muziejus taip pat minėtas kaip geras gebėjimo plėsti kultūros auditoriją pavyzdys. Kartu iškeltas klausimas, koks yra kultūros prieinamumas ne tik finansine (bilieto kainos) prasme, bet ir pasirengimo ją vartoti, interpretuoti, apmąstyti prasmėmis.

Kultūros vartojimo tyrimai 2017–2020 m. Lietuvoje atskleidžia, kad didelei daliai žmonių kultūra nėra įdomi. Pasak diskusijos dalyvių, šalia kitų atskirčių, būdingų mūsų visuomenei, į viešąjį diskursą turime įvesti ir kultūrinės atskirties terminą – ji šiandien jau yra didelė. Matome, kad daugiau pajamų gaunantys žmonės kultūrą vartoja vis intensyviau, o dalis žmonių jos nevartoja visai. Pagal tyrimų

duomenis taip pat matyti, kad tie, kurie turi įvairiausias ankstyvasias kultūros patirtis, taip pat yra aktyvesni pilietiškai ir t. t., kitaip tariant, kultūra turi pajėgumą išspręsti ir kai kurias valstybės lygmens problemas. Dėl šios priežasties, diskusijos dalyvių nuomone, kultūros vartojimą reikėtų grąžinti į tokią padėtį, kurioje jis taptų savaime suprantamu dalyku, kaip, pavyzdžiui, automobilio turėjimas. Vis dėlto tai sudėtinga užduotis dėl Lietuvoje jau egzistuojančios didelės socialinės ir regioninės atskirties.

Kaip gerasis pavyzdys paminėta 2018–2019 m. pradėta programa, skirta kultūros vartotojų ratui išplėsti, – nemokamas muziejų lankymas sekmadieniais. Pažymėta, kad vis dėlto šia galimybe dažniausiai pasinaudoja tie, kurie ir taip eina į muziejus. Kita geroji praktika yra kultūros pasas, kuris sukūrė sistemą ir paskatas vaikams gauti pirmąsias kultūros patirtis, taip vystant įsitraukimo į kultūrą įpročius, bet ir čia išryškėja geografinė kultūros atskirtis – didžiuma kultūros patirties galimybių yra sutelktos Vilniuje. To pavyzdys – mėginimas atlikti valstybinių kultūros įstaigų tinklo pertvarką, kur sostinėje sukoncentruota daug, o, pavyzdžiui, Marijampolės teatras gyvuoja tik savivaldybės rūpesčiu.

Kitas diskusijos dalyvis, remdamasis savo darbo kultūros sistemoje patirtimi, patvirtino, kad bendrai kultūros paslaugomis naudojasi gerokai mažiau lietuvių nei ES vidurkis. Lietuvoje aukštoji kultūra – menai, knygos ir kt. – iš esmės yra užtikrinama valstybės lėšomis. Problema dar ir ta, kad dar visai neseniai valstybinės institucijos savo užduotį laikė ne šviečiamąja, o tik kaip atminties ar paveldo saugotojų. Be to, kultūros įstaigos dažnai neišskiria kultūros tyrimų plėtojimo kaip savo užduoties.

Per papildomą apklausą papildyta, kad kultūros neįmanoma svarstyti atskirai nuo švietimo – piliečių įsitraukimas į kultūrinės veiklas prasideda nuo ugdymo ir švietimo institucijų. Kultūrinio įsitraukimo potencialas priklauso ir nuo šeimų, bet galimybės jose ypač nevienodos, tad sėkmės veiksnys gana trapus. Taigi, pasak informanto, nuo švietimo paslaugų lygio didele dalimi priklausys ir piliečių įsitraukimas į kultūrinės veiklas jau suaugus. Tai, kad šiuo metu Lietuvoje jis labai menkas, rodo, kad dažnas Lietuvos pilietis neturi pakankamo laisvalaikio ir kad trūksta objektyvių tokio įsitraukimo prielaidų (tinkamos kultūrinės infrastruktūros, įkvepiančių meno mokytojų ir kt.).

Skirtingos kultūros sampratos ir jų sutapimai

Analizuodami kultūros sampratą (aukštoji kultūra ir menas vs. sociologinė kultūros samprata), diskusijos dalyviai nagrinėjo V. Kavolio kultūros apibrėžimą, kuris pirmiausia apima žmogaus nuostatas ir vertybes, tad tokiu požiūriu nėra žmogaus, kuris nebūtų kultūroje. Galime diskutuoti dėl institucionalizuotos kultūros – ką ji transliuoja ir kaip padaryti, kad ji transliuotų tai ir padėtų pasiekti to, ko norime 2050-aisiais. Sociologine prasme labiausiai Lietuvos kultūroje trūksta pasitikėjimo. Siekiant didesnės sanglaudos mūsų visuomenėje, svarbu kurti pilietinę bendruomenę.

Plėtojant kultūros kaip tapatybės interpretaciją pritarta, kad tai svarbus sandas, tačiau kartu matomas pavojus, kad kultūra strategijoje nebūtų instrumentalizuojama kaip priemonė valstybei kurti „norimą“ žmogų. Dalyvių nuomone, paskutinio šimtmečio Lietuvos kultūra rodė siekį arba kažką pasivyti, arba kažką atsikratyti, arba būti kaip vidurkis. Išreikštas noras, kad 2050-aisiais kultūra būtų „truputį

atsipalaidavusi“, kad gimtų kaip aktualija, o ne iš to, kad vis dar „reikia“ kažką sau ar kitiems įrodyti. Kad šio taško dar nesame pasiekę, liudijo diskusijos dalyvių primintos įvairios projektų paraiškos, kuriose įrašyti įvairių programų tikslai „įtvirtinti, saugoti“ kultūrą ar tapatybę, o kultūra, dalyvių nuomone, vis dėlto turėtų autentiškai ir natūraliai gimti, kurtis ir gyventi. Dabartinė kūrėjų karta pasaulyje jaučiasi kaip namie, jiems nebeaktualu saugoti tapatybę, jie nejaučia tokio nesaugumo jausmo, kurį suponuoja įvairūs į tapatybės tvirtinimą ar saugojimą orientuoti projektai ar iniciatyvos.

Papildomos apklausos metu pasiūlyta, kad kultūrą derėtų suvokti ir kaip Lietuvos piliečių saviraišką, ir kaip profesionalias kultūrinės paslaugas, kurias Lietuvos piliečiams teiks meno profesionalai. Profesionaliosios kultūros lygis ir galimybės priklausys ir nuo šalies ekonominės situacijos (križių metu dažnai taupoma kultūros sąskaita), ir nuo bendros politinės bei geopolitinės situacijos. Siekiant stiprinti tapatybę, stiprės ir šie kultūros vaidmenys: šalies reprezentavimas pasaulyje (garsūs menininkai – geriausi ambasadoriai), kokybiškas piliečių laisvalaikis, kritinių diskusijų kontekstas. Verslo atstovai galėtų labai prisidėti prie bendro šalies kultūros klestėjimo (visų pirma kaip mecenatai). Būtina kultūros profesionalų augimo sąlyga – tarptautinis įsitinklinimas.

Kultūros kaip menas ir kultūra kaip rekreacinė sritis bei vertybės turi tašką, kuriame susitinka abi šios sampratos – tai kultūra kaip susitikimo vietos, nesvarbu ar tai institucijos, muziejai, teatrai ar popas. Tai yra vietos, kuriose keičiamasi prasmėmis ir kuriose formuojasi mūsų tapatybė. Žmonių susitikimų vietos – tai irgi yra jų kultūra. Tad iškelta mintis, gal strategijoje turėtume svarstyti, kaip padaryti, kad tų susitikimo taškų daugėtų. Lengviausia pasiekti, kad daugėtų kultūros institucijų, o gal vietoj to reikia daugiau barų, daugiau klubų? Kaip pasiekti, kad klestėtų ne tik valstybės išlaikoma, bet ir valstybės įgalinta kultūra?

Diskusijoje atkreiptas dėmesys į globalios kultūros poveikį, pvz., Holivudą ir jo lemiamą vertybių kaitą. Iškeltas klausimas, ar lietuviškoji kultūra gebės konkuruoti su globalia importuota kultūra 2050-aisiais. Vis dėlto dalyviai nesutiko su lietuviškos kultūros supriešinimu globaliai ir pabrėžė poreikį kurti kartu. Prisimintas paradoksas, kai Šeimų maršo atstovams Monika Liu „Eurovizijos“ dainų konkurse atrodė kaip sauganti lietuvišką kultūrą, o Europoje ji suprasta atvirkščiai – kaip įvairovės nešėja. Matome, kad lietuviybę ir jos turinį skirtingai vertina ne tik visuomenės grupės, bet ir išorės pasaulis.

Kultūra ir lietuviybė

Tęsiant diskusiją apie lietuviškosios kultūros kaip tapatybės elementus, svarstyta, kas apibrėžia tautą: kalba, teritorija, papročiai, o gal savimone (t. y. kuo pats save laikai). Primintas XIX amžiuje gyvavęs lietuvių tautos apibrėžimas: „kas myli laisvę ir kas laikosi Lietuvos Statuto“. Tai pilietinės tautos apibrėžimas. Diskusijoje keltas klausimas, kaip mes įsivaizduojame savo tautos sampratą dabar ir ateityje, kas tie „mes“, ar priskirtini prie „mūsų“ tie, kurie negyvena Lietuvoje, bet turi jos pilietybę ir pasą.

Lietuvių kalba turi ypač didelę įtaką esamai tapatybės sampratai – nežinia ar įmanoma būti lietuviu nemokant lietuvių kalbos. Tokia tapatybės samprata yra problematiška, ypač mažėjančios visuomenės demografiniame kontekste: turėdami ypač griežtus kriterijus to, kas patenka į „mes“, rizikuojame dar labiau susitraukti kaip tauta. Iliustruodami šias mintis, dalyviai retoriškai klausė, nuo kelintos kartos Lietuvoje gyvenantis rusas laikytinas lietuviu. Tas pat taikytina ir diasporai – dalis iš jų save laiko lietuviais, nors lietuvių kalbos jau nebemoka. Jei bus atstumti žmonės, kurie laiko save lietuviais, bet nemoka kalbos, visuomenės sanglauda bei išlikimas gali patirti pražūtingų pasekmių.

Kalbant apie 2050-uosius, pasiūlyta palikti ateities žmonėms nuspręsti, koks bus kultūros turinys. Kultūros sritis vis dėlto skiriasi nuo kitų sričių (pavyzdžiui, socialinės politikos sričiai valstybės vaidmuo ir strategavimas būtini). Pakaktų sukurti kultūros radimosi formas, o ne bandyti apibrėžti norimą turinį. Apibendrinant diskusiją apie kultūros ateitį, išskirtos kelios jos formos: kultūra kaip menai, kultūra kaip tapatybė (vertybės) ir kultūra kaip prasmų apykaita. Menas negali būti orientuotas į kažkokį tikslą, priešingai, reikia kurti kuo didesnės įvairovės ekosistemą, orientuojantis į gyvą prasmų apykaitą. Kaip pavyzdys pateiktas Berlyno miestas, kuris yra labai dinamiškas, gyvas, kuriame kultūra susikuria savaime. Atsižvelgiant į tai, pasiūlyta į valstybės pažangos viziją įtraukti kultūros formas, o ne turinį.

Papildomos apklausos metu išsakyta, jog svarbiausia būtų siekti, kad Lietuvoje ir lietuvių savimonėje įsitvirtintų šiuolaikiniai žmogaus teisių principai ir kad juos nuosekliai puoselėjant būtų įveiktos diskriminacijos ir smurto tradicijos. Nors Lietuva, tapdama JT, ES ir ET nare, įsipareigojo įgyvendinti šiuos principus, pastaruoju metu kylantys judėjimai stipriai prieštarauja šiems principams ir siūlo vienyti nacionalizmo ir „tradicinių vertybių“, o ne pagarbos pamatinėms žmogaus teisėms pagrindu. Būtina visuomenės, o ypač vaikų, edukacija, kad pagarba kiekvieno žmogaus (ir ypač žmonių, priskiriamų pažeidžiamoms grupėms) teisėms ir laisvėms yra sėkmingos valstybės raidos ir gerovės visuomenės pagrindas.

Apibendrinimą parengė:

Ieva Petraitė

Politikos analitikė

Vyriausybės strateginės analizės centras

El. p. pasiteiravimui info@strata.gov.lt

PRIEDAS. Ekspertų diskusijos pranešimai

Demografija

Makso Planko demografinių tyrimų instituto mokslo darbuotojo, VDU Demografinių tyrimų centro vadovo prof. dr. Domanto Jasilionio pranešimas¹

Demografija yra valstybės socialinės ir ekonominės raidos pagrindas, tad prasminga, kad ši diskusija būtų nuo demografinės analizės ir prasideda. Demografija yra labai susijusi su tikslia situacijos analize, su skaičiais, statistika ir matematiniais metodais. Klasikinė demografija tiria atskirų demografinių procesų (gimstamumo, mirtingumo, migracijos) poveikį gyventojų skaičiaus ir struktūros pokyčiams.

Mažėjanti Lietuva. Lietuvos gyventojų pikas buvo 1992 m., kai Lietuvoje gyveno 3,7 mln. gyventojų. Nuo to laiko – Nepriklausomybės pradžios – pagal gyventojų skaičių Lietuvoje kalno nuokalne lekiamame žemyn: 2012 m. pramušėme 3 mln. gyventojų ribą ir tik 2019 m. kiek sustojome. Ši nuokalnė susidarė dėl to, kad gyventojų skaičiaus pokyčiai priklauso nuo natūralios kaitos (gimimai minus mirtys) ir į tą neigiamą disbalansą tarp gimimo ir mirčių mes perėjome 10-ojo dešimtmečio pradžioje ir tas disbalansas tęsiasi iki šiol. 2021 m. dėl pandemijos turime tokį mirčių šuolį, kurio net nekompensuoja migracija. Tačiau būtent emigracijos pokytis labiausiai sutampa su bendra gyventojų skaičiaus pokyčio (mažėjimo) linija, t. y. bendrą gyventojų skaičiaus mažėjimą iš esmės lėmė didelė emigracija.

Gimstamumas yra labai svarbus procesas, nes jis programuoja dabartinę ir ateities gyventojų amžiaus struktūrą. Žvelgdami į vidutinį vaikų skaičių, tenkantį reproduktyvaus amžiaus moteriai (suminį gimstamumo rodiklį), taip pat matome gimstamumo intensyvumo rodiklio kritimą: duobė 2002 m. (1,2 vaiko), paskui vėl kylame ir vėl leidžiamės pirmais pandemijos metais pasiekdami minimumą iki 1,5 vaiko.

Vis dėlto tai tik dalis istorijos, nes Lietuvoje gimstamumas nėra mažiausias Europoje – nemažai šalių turi dar mažesnį suminį gimstamumo rodiklį. Esmė ta, kad keitėsi ir gimstamumo modelis. Štai 2020 m. pirmojo vaiko vidutiniškai susilaukė 28 m. moteris (2002 m. šis amžius dar buvo 24,3 m.). Tai reiškia, kad gimimai atidedami vis vėlesniam amžiui. Tikroji problema, kuri programuoja gyventojų skaičiaus pokytį, yra ypač sumažėję absoliutūs gimimų skaičiai. 2020 m. iš viso gimė tik 23 tūkst. vaikų. Tai reiškia, kad po 18 metų būtent tokio dydžio karta ateis į universitetus ir darbo jėgą. Tai labai svarbus momentas ir jis yra ne dėl to, kad moterys nenori gimdyti vaikų, o dėl to, kad pačių moterų, kurios gali gimdyti, skaičius yra drastiškai sumažėjęs. 1990 m. buvo 924 tūkst. reproduktyvaus (15–49 m.) amžiaus moterų, 2004 m. jų sumažėjo iki 878 tūkst., o 2021 m. jų liko tik 582 tūkst. Todėl net jeigu suminis gimstamumas didėtų (pvz., iki 2 vaikų, vidutiniškai tenkančių vienai moteriai), tai nelemtų itin ženklių pokyčių absoliučių gimimų skaičiaus išraiškoje.

¹ Pranešimas sakytas Valstybės pažangos strategijos „Lietuva 2050“ teminės diskusijos „Ateities visuomenė: kiek mūsų ir kokie mes būsim?“ metu 2022 m. gegužės 23 d. Tekstas transkribuotas.

Emigracija. Pastaraisiais metais lyg ir girdime pozityvių naujienų: auga imigrantų skaičius, kuris tarsi turėtų būti panacėja demografinėi raidai: 2021 m. – 45 tūkst. atvykusių. Tačiau paskutinių mėnesių (sausio–balandžio mėn.) statistika rodo ir nepalankių ženklų – per šį laikotarpį turime 15 tūkst. išvykusių ir, jei ši tendencija tęsis, vėl galime pasiekti beveik 50 tūkst. emigrantų per metus. Nerimą kelia ir tai, kad šiame naujame emigracijos sraute didelę dalį sudaro užsienio šalių piliečiai. Tyrimai rodo, kad didelė dalis iš emigracijos grįžusių Lietuvos piliečių emigruoja vėl.

Žiūrėdami į ateitį, turime vadovautis realiais duomenimis ir skaičiavimais ir iš pradžių planuoti ne 4 mln., o galbūt gyventojų skaičiaus stabilizaciją. Taip yra todėl, kad jau pati susiformavusi gyventojų amžiaus struktūra lemia didelę dalį tolesnių galimų pokyčių. Mes turime per mažai moterų, kurios gali gimdyti, todėl tai lemia mažėjimo kryptį ir pagal prognozes 2050 m. mes pasieksime 2,1 mln.

Įdomu pažiūrėti ir amžiaus struktūros kaitos prognozes. Mes žinome, kad augs pagyvenusių žmonių dalis, visuomenė senės, ta dalis 2050 m. jau bus didesnė nei darbingo amžiaus žmonių dalis ir kris bendras darbo jėgos procentas. Bet čia tik procentai, o jei mes pasižiūrėsime į absoliučius skaičius, tai mes tikrai turime pagrindo sunerimti. Jei tendencijos išliks, mes turėsime gyventi su šiek tiek mažiau nei 600 tūkst. darbingo amžiaus žmonių, kurie turės išlaikyti ir vaikus, ir senyvo amžiaus žmones. Kadangi šiuo metu labai mažai gimsta mergaičių, toliau mažės reproduktyvaus amžiaus moterų skaičius – 2050 m. bus vos 385 tūkst. reproduktyvaus amžiaus moterų (15–49 m.). Tai lems dar labiau sumažėjusius gimusiųjų skaičius bei atitinkamai mažėjančias ateinančias į darbo rinką ir ugdymo institutus kartas. Nuo dar didesnės krizės Lietuvą kol kas šiek tiek gelbsti palyginti gausios (nors ir dėl emigracijos sumažėjusios) praėjusio šimtmečio 8-ojo ir 9-ojo dešimtmečių kartos, tačiau jos per ateinančius 15–30 metų masiškai išeis į pensiją. Tuo metu darbo rinka susidurs su dar didesniais iššūkiais, nes minėtas gausias kartas keičia žymiai mažesnės nuo 2000 m. pradžios gimusios kartos. Imigracija gali iš dalies ir ribotą laikotarpį kompensuoti darbingo amžiaus struktūrų praradimus, bet dėl jau susiformavusios amžiaus struktūros gyventojų skaičiaus raidos iš esmės pakeisti negali.

Apibendrinant, kuriant ateities scenarijus, būtina atsižvelgti į ateities procesus ir jau susiformavusias demografines struktūras. Mes galime norėti 4 mln. – tai yra gražus skaičius, tačiau realybė yra tokia, kuri suponuoja ateities pokyčius atsiremiant į konkrečius skaičius. Reikia pažymėti, kad gyventojų pokyčiai yra inertiški, t. y. labai sunku gyventojų skaičius per trumpą laiką pasukti į vieną arba kitą pusę, nepaisant, kad turime atskirų procesų svyravimus.

Aišku, kad tolesnį Lietuvos gyventojų skaičių lems ir tarptautinė migracija. Tačiau vien imigracija negali išspręsti gyventojų mažėjimo problemos, ypač ilgalaikėje perspektyvoje, visų pirma todėl, kad atvykę imigrantai taip pat sensta, nebent jie turi pradėti atvykę susilaukti vaikų. Tačiau tai sudėtingas procesas, nes kiekviena imigracija turi tam tikrą seką: pirmiausia atvyksta vyrai ir įsitvirtinę (jei įsitvirtina) atsiveža šeimas. Ar greitai laiku mums pavyks išauginti tokią populiaciją, kuri prisidėtų, yra klausimas, nes tyrimai rodo, kad anksčiau ar vėliau imigrantų demografinė elgsena suvienodėja su vietos gyventojų. Be to, imigrantai atvyksta iš šalių, kuriose gimstamumas taip pat labai žemas.

Anksti kalbėti apie lemiamą lūžį emigracijos ir migracijos pokyčiuose. Mes turime didžiulius svyravimus. Kaip matome, labai ribotos galimybės padidinti absoliutų gimstamumo skaičių ir prie to

labai prisideda neaiškios popandeminės ekonominės perspektyvos ir geopolitika. Kokios galimybės? Ar mes turime diskutuoti apie kiekybę ar vis dėlto apie kokybę? Ir čia vilčių teikia sparčiai augantis jauniausių kartų gyventojų išsilavinimas – „demografinis avangardas“, turintis aukštąjį išsilavinimą, rodo mažiausią emigraciją, sparčiausiai augantį gimstamumą ir sveikatos bei vidutinės tikėtinos gyventojų trukmės rodiklius, artimus Vakarų šalims. Žinoma, nors tai ne panacėja, bet mums neišvengiamai reikia protingos imigracijos politikos.

Sveikata

VU Medicinos fakulteto prodekano prof. dr. Vytauto Kasiulevičiaus pranešimas²

Pranešimą pradėsiu nuo tokios didelės lentelės. Apie ką ji: yra tokia ligų naštos studijų grupė, kuri dirba vadovaujama Vašingtono universiteto jau nuo 1990 m. ir tyrinėja mūsų sveikatos rodiklių tendencijas. „Lanceto“ žurnalų grupė nuolat publikuoja ataskaitas ir kiekvienais metais tų ataskaitų yra daug, įvairialypių ir įvairiapusių. Aš išsirinkau jas kaip pagrindą mūsų diskusijai, nes jos apžvelgia 145 šalis, 3 600 tyrėjų nagrinėja įvairias tematikas. Ir ką mes jose matome – tos šalys suskirstytos į įvairias grupes, mums pirmiausia aktualu, kas šalia mūsų, t. y. Centrinė, Rytų Europa. Čia matome rizikos veiksnius ir kokios yra tendencijos.

Rytų Europos tyrimai rodo daug lyg ir teigiamų poslinkių, nes jeigu pažvelgtume prieš 30 metų, tikrai esame daug pasiekę: aukšto kraujospūdžio kontrolė, tabako kontrolė, mitybos kontrolė, kūno masės indekso rodikliuose galbūt ne tiek daug pasiekta, bet ten irgi ne taip blogai; cholesterolio, alkoholio vartojimo, inkstų funkcija ir visa kita. Čia išvardyti dalykai dar neatrodo blogai, tačiau, jei mes pažvelgtume į aukštų pajamų šalių grupę, tai pamatytume, kur mes judame. Ta grupė apima JAV, Europą, Kanadą, Australiją, kitas šalis, į jas žiūrėdami mes pamatome iššūkius, kur yra blogėjimo tendencijos. Pavyzdžiui, gliukozės kontrolė, t. y. cukrinio diabeto problema, egzistuoja, mes matome ir kūno masės indekso problemą, tai reiškia nutukimo paplitimą, taip pat narkotikų vartojimą ir t. t. Nėra toks gražus vaizdas, kuris skatintų džiaugtis. Jeigu yra nemažai pasiekimų Rytų ir Centrinėje Europoje, tai jie jau yra iš praeities – persikeldami į gerą gyvenimą, mes atsinešame ir savo problemas, ir laukia nauji iššūkiai.

Psichikos ligos yra kita svarbi tyrinėjimo sritis. Psichikos ligos per 30 m. išlieka sveikatos negalių dešimtuکه. Tyrėjai atkreipia dėmesį, kad pozityvaus poslinkio mes, deja, nematome net ir šalyse, kurios laikomos socialinės gerovės šalimis.

² Pranešimas sakytas Valstybės pažangos strategijos „Lietuva 2050“ teminės diskusijos „Ateities visuomenė: kiek mūsų ir kokie mes būsim?“ metu 2022 m. gegužės 23 d. Tekstas transkribuotas.

Kokios perspektyvos, nuo ko mirs mūsų ateities žmonės? Čia pabandyta paanalizuoti, kas bus 2060 m. – dar šiek tiek toliau už mūsų nusibrėžto horizonto. Mes matome, kad aukštų pajamų šalyse vėžys tampa pagrindiniu iššūkiu. Galbūt bus rasti sprendimai, kurie kardinaliai pakeis situaciją, bet tai, ką mes matome dabar, – vėžys ir demencija bus pagrindinės mirties priežastys, toliau – galvos smegenų patologija, kraujagyslių patologija, t. y. infarkto rizika ir t. t. Ir tie trys – tas trejetukas – kelia didelį nerimą ir reikalauja sukonzentruoti pastangas. Kita kryptis – mikroorganizmų atsparumo antibiotikams sukeltos mirtys. Rytų Europa, deja, nepasižymi geru rodikliu. Daug padaryta proveržio kitose srityse, o čia mes neatrodome taip gerai, kaip atrodo Australija ir, tarp kitko, daug Azijos šalių.

Grįžę prie Lietuvos duomenų, matome Lietuvos higienos instituto duomenis, kad šiandien didžioji dauguma mirčių yra dėl kraujotakos sistemos ligų. Kita mirčių priežastis yra piktybiniai navikai. Ir jei pažiūrėtume į navikus, tai pamatytume, kad sergamumas auga ir tai atitinka pasaulines tendencijas – Lietuva niekuo neišsiskiria ir atrodo, kad mirčių skaičius taip pat didėja. Galbūt ne taip greitai, kadangi turime neblogą sveikatos sistemą, kuri spėja dorotis, bet dažniausiai per vėlai ir su dideliais kaštais. Galvos smegenų insulto problema yra palaipsniui mažėjanti, kaip ir mirčių nuo širdies ligų, tačiau tas proveržis nėra toks kaip kai kuriose šalyse aplink mus, pavyzdžiui, Estijoje.

Na ir toliau – iššūkiai, susiję su vaistų vartojimu ir kaip keisis medikamentų vartojimo dinamika. Dešimties metų rodikliai rodo, kad daugėja širdies kraujagyslių ligoms gydyti skirtų medikamentų suvartojimas, taip pat nervų sistemą veikiančių vaistų suvartojimas ir greičiausiai jis dar didės, nes demencija taps viena pagrindinių mirčių priežasčių. Trečioje vietoje pagal suvartojimą – virškinimo traktą veikiančios vaistai. Palyginti su Skandinavijos šalimis, mes dar labai atsilikame pagal vaistų suvartojimą. Kai kurių vaistų vartojimas greičiausiai augs ateityje, iš to iškyla polifarmakoterapijos problemos.

Kitas svarbus rodiklis, kuris liks svarbus ateityje, yra sveiko gyvenimo trukmė. Čia, deja, šiandien esame ES statistikos apačioje, ir ypač kai kalbame apie vyrus, nes moterų situacija yra šiek tiek geresnė. Tai patvirtina ir kiti tyrimai. Poliligtumas būdingas mūsų populiacijai ir jis pasireiškia labai anksti – apie 45 m. yra mūsų lūžio taškas, o, pavyzdžiui, Ispanijoje tas lūžio taškas yra virš 56 m. Ir jeigu pažvelgtume į savo sveikatos vertinimą, tai mūsų žmonės priskiriami prie savo sveikatą vertinančių prasčiausiai. Daugiau nei pusė žmonių blogai vertina savo sveikatą, ir taip yra tik Lietuvoje ir Latvijoje. Jaunimo grupėje tas požiūris į savo sveikatos vertinimą daugmaž panašus tarp ES šalių, o drastiški skirtumai atsiranda, kai kalba eina apie šešiasdešimtmečius ir vyresnius.

Ankstesni susitikimai ir dirbtuvės išskėlė daug įvairių įžvalgų sveikatos srityje: buvo daug kalbama apie psichinių ligų epidemiją, įvairėjančias priklausomybes (ne tik klasikinės narkotikų, alkoholio ir tabako, bet ir, pavyzdžiui, priklausomybes nuo socialinių tinklų). Spartėjanti technologijų raida gali atnešti radikalių pokyčių medicinos srityje: galimybę kurti personalizuotus vaistus, auginti dirbtinius organus iš paties paciento ląstelių ar išgydyti vėžį. Buvo kalbama apie robotikos, dirbtinio intelekto, nanomedicinos, virtualios ir pridėtinės realybės, telemedicinos, biologinių jutiklių reikšmę. Modernaus gyvenimo būdo ir klimato kaitos nulemti veiksniai kelia grėsmę, kad ateityje vis daugiau žmonių sirgs įvairiomis lėtinėmis ligomis, ypač vyresniame amžiuje. Sparčiai senėjančiose visuomenėse tai gali reikšti beprecedentę apkrovą sveikatos sistemoms. Klimato kaita ir tolesnė aplinkos degradacija gali

lemti vis ekstremalesnius temperatūros svyravimus, prastėjančią maisto kokybę, blogesnę oro kokybę ir kitus sveikatai kenksmingus reiškinius. Turėsime naujų, dažnesnių, greičiau plintančių infekcijų. Kadangi dauguma infekcijų yra sukeltos gyvūnuose gyvenančių mikrobu, tikėtina, kad naujos infekcijos pirmiausia išplis regionuose, pasižyminčiuose aukšta bioįvairove ir santykinai aukštu darbuotojų žemės ūkyje skaičiumi, t. y. daugiausia besivystančiose šalyse, bet vėliau plis ir į kitas šalis.

Kai kurios kitos tendencijos, kurias norėčiau išvardyti: pasitelkiant modernias technologijas bus įveikinti senstančios visuomenės lėtinių ligų gydymo algoritmai, o daugelis iššūkių persikels į sveikatos ir socialinės apsaugos sąveikos sritį. Sveikatos apsaugos specialistų dalyvavimas gyvenamosios ir darbo aplinkos pertvarkoje turbūt taps įprastu reiškiniu. Auganti sveikatos duomenų įvairovė ir didėjanti sveikatos informacijos srautas bus iššūkis, nes kova už informacinę erdvę ir „daugiapolis“ sveikatos informacijos pasaulis taps realybe ir kasdienybe.

Be abejonės, yra ir daug nežinomybės sričių: kaip bus sprendžiama medikų trūkumo problema? Ar tikrai technologijos (pvz., robotai asistentai) sugebės pakeisti slaugos personalą? Ar dirbtinis intelektas pakeis gydytojus? Ar bus išspręstas duomenų valdymo, sąveikos bei duomenų standartų trūkumas tarp skirtingų technologijų platformų? Čia kils daugybė etinių dilemų. Brangstanti sveikatos priežiūra ir kaštų efektyvumo analizės taikymas bus iššūkis. Daugelio priimamų sprendimų medicinoje rezultatai (ligas, gyvenimo trukmę, išgyvenamumo tikimybę) ateityje bus galima gana tiksliai ir anksti prognozuoti, o sprendimo galimybės bus ribotos dėl brangių technologijų. Todėl gali būti, kad mūsų pasirinkimai vers naujai pažvelgti į etikos standartus ir tai, tikėtina, kels įtampas visuomenėje.

Tarp kitų svarbių klausimų: ar naujos technologijos apskritai sumažins, ar padidins atskirtį? Ar dažnėjančios epidemijos įtvirtins politines skirtis viešosios sveikatos klausimais ar, atvirkščiai, paskatins nuomonių konvergenciją? Ar valstybės reguliavimas sveikatos apsaugos srityje augs ar mažės? Kaip bus sprendžiami tabako, alkoholio ir narkotikų kontrolės klausimai? Ar valstybė ateityje stengsis reguliuoti, pvz., mitybos politiką ir priklausomybę nuo socialinių tinklų? Nes iš tikrųjų tai gali tapti pandemija ir valstybės gali būti priverstos imtis tam tikrų veiksmų, kad stabilizuotų situaciją.

Kokia perspektyvoje bus mūsų sveikatos sistema ir visuomenė? Vienas iš kampų, per kuriuos galime apie tai mąstyti, yra atsparumas krizėms. Iš tų keturių išvardytų scenarijų matyti, kad mums labiausiai mintys sukosi apie kokią nors gresiančią okupaciją arba kitą blogiausią scenarijų, nes lietuviai iš prigimties esame pesimistai. Bet kokiomis sąlygomis ir scenarijais visuomenė ir sistema turi būti atsparios. Šiame kontekste visuomenė, kurios norėtume, galbūt būtų aukšto sveikatos raštingumo, taikanti pažangias sveikatos technologijas savo namuose visuomenė, gebanti autonomiškai priimti įrodymais pagrįstus sveikatos sprendimus. O sistema, kurios norėtume, turbūt būtų mobili, decentralizuota, telemedicina ir dirbtinio intelekto algoritmais pagrįsta sveikatos priežiūros sistema, krizės metu galinti veikti be tiesioginės kompetencijos centrų priežiūros.

Aišku, klausimas, kuris turbūt visus čia mus jungia į visumą, yra laimingos visuomenės klausimas. Ją pasiekti galime, tik kai visi šie komponentai įgyvendinami ir susiję tarpusavyje: tai aukštų pajamų šalis, ilgos sveiko gyvenimo trukmės šalis, šalis, kurioje užtikrinama socialinė parama visiems gyventojams,

šalis, kuri yra laisva, šalis, kurioje yra pasitikėjimas vienas kitu, šalis, kuri yra dosni savo žmonėms ir padedanti tiems, kuriems to reikia.

Socialinė politika

VU Sociologijos ir socialinio darbo instituto docentės dr. Jekaterinos Navickės pranešimas³

Tai yra didelis iššūkis per septynias minutes pakalbėti apie bet kurios srities ateitį, įskaitant ateities socialinę politiką. Mes juokaujame, kad visa politika yra socialinė politika, nes siekiama žmonių gerovės vykdant visų sričių politiką. Prognozės ir projekcijos gana nepalanki sritis, nes jos dažnai nepasitvirtina. Nei karo, nei pandemijos, nei 2008 m. finansinės krizės nesugebėta išprognozuoti, nes dažnai tos projekcijos remiasi praeities duomenų ekstrapoliacija į ateitį. Kitas kelias, kuris ir šio renginio organizatorių pasirinktas, yra žiūrėti į iššūkius, tendencijas ir bandyti konstruoti tam tikrus scenarijus. Iššūkių yra labai daug. Per septynias minutes bandysiu išvardyti du iššūkius ir dvi tendencijas.

Pirmas socialinės politikos grąžina mus į pirmąjį pranešimą – tai yra demografinis iššūkis. 2019 m. Eurostatas prognozuoja, kad Lietuvoje gyvens 2 137 939 gyventojai. Ar aš tikiu šia prognoze? Na, visų pirma, žavi toks tikslumas, bet jei pasižiūrėtume į 2012 m. prognozes, tai jie sakė, kad bus mūsų gal 2,7 mln., o prieš 5 metus, kai sakė, kad 2050 m. mūsų bus 1,9 mln., tai tas galimas diapazonas svyruoja – galite prognozę pasirinkti, kaip patinka. Socialinėje politikoje šis klausimas svarbus tuo, kad mums svarbu, ar bus kam dirbti, t. y. svarbus darbingo amžiaus žmonių santykis su išlaikomo amžiaus žmonėmis (vaikai ir senyvo amžiaus žmonės). Šiuo metu mūsų socialinės apsaugos sistema yra paremta iš įmokų iš darbo – mūsų įmokų „Sodrai“. Akivaizdu, kad sistema, kuri yra paremta įmokomis iš darbo, sugrius, neveiks arba labai sunkiai veiks, jei nebus dirbančių. Tai pagrindinis iššūkis, nes tikrai mums nėra blogiau, kad žmonės gyvena ilgiau, bet iššūkis, kad nebus kam dirbti.

Ir kitas, galima sakyti, priešingas iššūkis – tai, kad visi liksime be darbo dėl automatizacijos, technologinės plėtros. Dabar nyksta ir toliau nyks įvairūs darbai – iš pradžių buvo kalbėta, kad nyks elementarūs darbai, paprasti, techniniai, bet dabar kalbama, kad ir medicinoje, ir akademiniai darbai, ir ta tendencija išsiplės taip, kad turbūt nėra tokio sektoriaus, kurio ji nepalietų. Tad turėsime klausimą: ar bus tų darbų? Vėl tas pats – sistemoje, kuri pagrįsta įmokomis iš darbo, tai kels iššūkių. Iš tikrųjų gyvename sistemoje, kurioje darbas yra pagrindinė mūsų socialinė apsauga, nes dirbdami mokame įmokas ir gauname socialinį draudimą, o jeigu tai sugriūna, mes turime persvarstyti visą šią sistemą. Mūsų visuomenėje darbo klausimas yra ypač jautrus. Neseniai įžengėme iš visiško užimtumo visuomenės, kurioje dirbo visi, ir pagalvoti, kad didelė žmonių dalis galbūt nedirbs, yra truputį baisu, o kartais gali ir kompleksas išsivystyti.

Tai galite pasirinkti, kuri alternatyva jums labiau patinka: ar nebus kam dirbti, ar nebus darbo. Arba gal visai nėra arba – arba, galbūt abi įtampos gali egzistuoti vienu metu? Bus gal kažkokie aukštai kvalifikuoti labai gerai apmokami darbai su ypač aukštai kvalifikuotais produktyviais žmonėmis, kurių

³ Pranešimas sakytas Valstybės pažangos strategijos „Lietuva 2050“ teminės diskusijos „Ateities visuomenė: kiek mūsų ir kokie mes būsim?“ metu 2022 m. gegužės 23 d. Tekstas transkribuotas.

labai trūks, ir galbūt bus kažkokie darbai, kur nebus to darbo, nes bus mažesnis jų poreikis, išplis automatizacija, robotizacija. Nesvarbu, kurią pusę pasirinksite, klausimas tas pats: kaip mes pertvarkysime savo socialinės apsaugos ir politikos sistemą, kad galėtume užtikrinti, kad žmonės turėtų iš ko gyventi, kad galėtume užtikrinti tą gerovę ir gerovės valstybę. Tai tampa perskirstymo problema. Nekalbu būtinai apie pinigų perskirstymą. Jeigu problema yra darbas, galbūt turėtumėm perskirstyti darbus?

Ekonomistai jau XIX a. pradžioje pasižiūrėję, kiek mūsų produktyvumas augs, pasakė: su tokiu produktyvumu žmonės XXI a. pradžioje dirbs po 15 val. per savaitę. Dar jie pasižiūrėjo tendencijas, kad nuosekliai mažėjo darbo valandų skaičius per savaitę, na ir po to jis sustojo, ir mes kaip dirbame po 40 val. per savaitę, taip dirbame. Bet dalis šalių jau eina tuo keliu, kad perskirsto darbus. Jeigu mes kalbame, kad darbų mažės, tai gal žmonėms reikės mažiau dirbt – gal mes dirbsime 20 val. per savaitę ir taip atsiras daugiau darbo vietų. Gal mes dirbdami mažiau galėtume pasiekti ir įvairius sveikatos tikslus, išvengti perdegimo darbe, pasiekti šeimos politikos tikslus, nes atsirastų daugiau laiko.

Bet kodėl perskirstymas? Ukrainos karo kontekste matome, kad pasaulis susiduria su maisto krize. Organizatoriai prašė manęs pasiūlyti kažkokį skaitinį, tai tikrai rekomenduoju paskaityti Amartya Sen, jis parašė daug apie socialinį teisingumą, skurdą, nedarbą, apie socialinio pasirinkimo teoriją, gavo Nobelio premiją už tai, ir jis tyrinėjo badą. Jis pasakė, kad badas niekada nebuvo maisto trūkumo problema, tai buvo maisto turėjimo problema – tai, kaip tas maistas buvo paskirstytas. Mūsų visuomenė dabar pagamina užtenkamai maisto, tik klausimas yra, kaip tas maistas yra paskirstomas. Paskirstymo klausimus matėme ir su vakcinomis.

Čia priėjome prie dviejų tendencijų, kurias žadėjau atskleisti. Pirma yra socialinės teisės ir tokios idėjos socialinės politikos srityje. Tai yra judėjimas nuo labdaros link socialinių teisių idėjos ir mintis, kad ateityje socialinė apsauga bus paremta nuostata, jog mes esame pakankamai turtingi, kad galėtume užtikrinti kiekvienam piliečiui orų pragyvenimą, minimalius gyvenimo standartus vien todėl, kad jis yra mūsų pilietis. Mūsų socialinė apsauga jau eina šiek tiek ta kryptimi: matome, kad pensijų srityje didelė dalis finansavimo perkeliama į bendrą biudžetą. Galima sakyti, kad iškovojome pilietines ir politines teises, o antros kartos teisės bus socialinės. Galbūt po 30 ar 50 metų socialinės teisės bus visiems tokios pat aiškios, kaip dabar aišku, kad vyrai ir moterys turi tokią pat teisę balsuoti rinkimuose.

Na, ir toliau – socialinės investicijos, kai mūsų Socialinės apsaugos ir darbo ministeriją pervadinsim į Socialinių investicijų ministeriją ir pasižiūrėsime į socialinę apsaugą, sveikatą, švietimą ne kaip į kažkokias išlaidas, bet kaip į investiciją į žmogų. Mūsų žmonių mažėja, mes neturime aukso, deimantų, neturime kažkokių kitų išteklių, tai tas žmogiškasis kapitalas yra pagrindinis.

Galiausiai vizija arba norų sąrašas 2050-iesiems: efektyviai perskirstysime darbus – visi dirbsime 20 val. per savaitę. Socialinės teisės bus tokios pat įprastos kaip politinės ir pilietinės. Vyriausybės ir verslas investuos į žmogų kaip pagrindinį mūsų turtą. Efektyviai perskirstysime resursus: turėsime iš ko investuoti. Čia aš nepaminėjau, iš kur paimti tuos pinigus socialiniam investavimui. Akivaizdu, kad nuo darbo apmokestinimo teks pasukti sistemą prie turto, kapitalo apmokestinimo – tuos robotus irgi reikės kažkaip apmokestinti, nes jie socialinio draudimo įmokų taigi nemokės. Visa tai reikės apmokestinti, kad galėtume ir turėtume iš ko investuoti.

Kultūra

VU Filosofijos instituto docento dr. Jono Dagio pranešimas⁴

Esu labai dėkingas prieš tai kalbėjusiems pranešėjams už tai, kad pateisino mano scenarijų. Aš norėjau pradėti kalbėti nuo to žodžio, kuriuo daugiausiai operuojama kalbant apie strategiją, viziją ir planus: tai yra pirmo asmens daugiskaitos įvardis „mes“. Klausimas, kuris yra pagrindinis ir kaip bet kokių vizijų, planų svarstymo prielaida, yra kas tie „mes“, kokia jo semantika, ką jis reiškia. Ar yra kažkoks „mes“? Ar yra kažkoks kolektyvinis subjektas, kuris tą strategiją čia kažkaip rengia? Praėjusią savaitę mes diskusijoje girdėjome prof. Ramonaitės įžvalgas, kuriose buvo užsiminta apie pavojus, negandas, kurios gali laukti, kai mes atsiduriame tokioje situacijoje, kurioje pusė visuomenės nepritaria diskursui, viešajam naratyvui. Ir niekas neklausia, kaip mes iki to priėjome. Esminis klausimas yra kas tie „mes“, kas čia kuria tą strategiją – čia ekspertai susirinkę sukurs strategiją, kurią paskui įgyvendinti turės gausybė kitų žmonių? Jis yra svarbiausias, bet kai kalbame apie visuomenę ir tuos planus 2050-ųjų metų kontekste, tai tas klausimas įgyja dar ir diachroninį aspektą. Vienas klausimas yra sinchroninis – kas tie „mes“ dabar, kas tie „mes“ bus 2050-aisiais, kitas yra – ar yra koks nors „mes“, kuris apima mus ir dabar ir mus 2050-aisiais? Ar mes apskritai įsivaizduojame, kas tai bus, kas po mūsų „mes“ pateks į 2050 m.? Kas tai bus? Ar mes įsivaizduojame, kai jie sakys „mes“, ar jie turės omeny ir „mus“?

Visur yra kalbama apie resursų perskirstymą, čia pabaigoje tai ypač ryškiai ir tikrai labai teisingai ir to reikia, bet kaip rodo šių svarstymų eiga, tikrai mažai dėmesio skiriama resursui, kuris tą „mes“ konsoliduoja. Kažkam, kas jungia tuos „aš“ į „mes“, kur mes pasidarom kolektyvinės visuomenės, kolektyvinio identiteto, kolektyvinės tapatybės nariai. Kas tai galėtų būti? Aišku, kad čia reikia kalbėti apie kultūrą. Kultūra neretai lieka visų svarstymų užribyje dėl dviejų dalykų, susijusių su kultūra ir tapatybe: pirma, kultūros sąvoka – ir tai nuolat fiksuojama akademinėje literatūroje – yra viena sunkiausiai apibrėžiamų sąvokų. Kodėl nėra skaidrių, tai todėl, kad sudėti į lenteles ir skaičius, pamatuoti sergamumą yra daug lengviau nei pamatuoti tapatybę ar jos rodiklius.

Jungtinės Karalystės vyriausybė paskelbė kelerius metus trukiantį tyrimą, kurio tikslas yra nustatyti rodiklius, pagal kuriuos galima nuspręsti, koks yra indėlis kultūros į šalies raidą ir kitus dalykus. Mūsų plano kontekste turėtume kokius dešimt metų skirti tyrimui, kurio metu nustatytume, kurie faktoriai yra svarbūs, ir tik tada pradėtume kažką planuoti. Reikalas tas, kad tuos tyrimus ekspertai gali atlikti, bet jie turi būti kažkaip internalizuojami kiekvieno visuomenės nario, jie turi kažkaip priimti, kad tai mūsų bendri sprendimai, ir tai yra sunkiausias dalykas.

Kultūros sąvoka. Tiek, kiek stebėjau dirbtuves, vykusias iki šiol, ir kitose dirbtuvėse ne pagal strategiją, pastebėjau, kad galima išskirti du blokus, kas yra kultūra. Vienas blokas yra aukštojo modernizmo samprata, kad kultūra tai yra aukštoji kūryba ir menas, galbūt paveldas, muziejai, bet iš esmės tai yra elitinė kultūros samprata. Ji yra nepalanki, nes demokratinėse visuomenėse dažnai įsivaizduojama, kad čia yra kažkas nesusijęs su mūsų tapatybe, arba – kitaip tariant – ne kiekvienam priimtina tapatintis su elitiniu menu, nors, bandant konstruoti visuomenės identitetą, vis tiek neišvengiamai kultūriniai,

⁴ Pranešimas sakytas Valstybės pažangos strategijos „Lietuva 2050“ teminės diskusijos „Ateities visuomenė: kiek mūsų ir kokie mes būsim?“ metu 2022 m. gegužės 23 d. Tekstas transkribuotas.

literatūriniai, vizualieji, muzikos, operos kūriniai įeina į tai. Be to, ši siauroji kultūros sąvoka vis dažniau yra apibrėžiama kaip aukštasis menas ir kūrybinės industrijos, o tai apima įvairias vulgarizuotas – ne pačia blogiausia šio žodžio prasme, bet vulgarizuotas ta prasme, kad skirtas masei, – kultūros formas.

Bet yra antras žodžio „kultūra“ reikšminis aspektas, kuris yra daug svarbesnis kalbant apie tą „mes“. Tai yra kultūra, kaip ją apibrėžia antropologai, sociologai, – tai socialiniuose moksluose vyraujanti samprata: bendrų įsitikinimų, įpročių, veiksmų, vertybių visuma. Klausimas, kaip ta visuma apskritai gali būti valstybės strategijoje kaip nors valdoma? Ta visuma turi būti bendra: aš turiu vieną įsitikinimą, jūs galite turėti tokį patį įsitikinimą ir mes galime nežinoti, kad mes turime tokią pačią nuostatą ar įsitikinimą. Jis turi būti išviešintas, jis turi įgauti simbolinę formą, pavidalą ir mes tada galime reaguoti į jo reprezentaciją kaip į tai, kas yra „mūsų“, mes atpažįstame save. Ir čia ateina aukštoji kūryba: kodėl aukštoji kūryba, įvairios meno formos yra tokios svarbios tapatybės formavimui? Todėl, kad per ją galime reprezentuoti, suteikti simbolinį pavidalą ir paskui reprodukuoti arba represuoti, kritikuoti tam tikrus įpročius ir įsitikinimus. Jei mes norime kalbėti apie kažkokią ateities viziją, mes kalbame apie kažkokį pokytį, kuris vyksta tik tuomet, kai mes sulaužome tam tikrus savo įpročius ir pakeičiame juos naujais. Pokytis nevyks, jeigu nesikeis mūsų įsitikinimai ir įpročiai, ir jei visos strategijos – sveikatos ar demografijos – bus paliktos savieigai, kažin ar mes daug pasieksime. Tai toks yra aukštosios kultūros indėlis į tapatybę, ji leidžia mums apskritai pamatyti, reprezentuoti sau ir kitiems, kas mes esame, jei mes apskritai galvojame, kad tas „mes“ yra svarbus.

Pereinant prie tų keturių scenarijų ir kas kultūros laukia tuose keturiuose scenarijuose, galima pasakyti, kad vienas geras dalykas šios konkrečiai strategijos kontekste yra tas, kad palaipsniui vis daugiau dėmesio skiriama kultūrai. Pradiniame repertuare tokios eilutės kaip „kultūra“ apskritai nebuvo, dėmesys buvo fokusuojamas į tokius labiau apčiuopiamus resursus, kas galbūt savaime suprantamas dalykas. Bet dilema, kuri iškyla ir ji iškyla tiek diskusijose ir apibendrintose įžvalgose po dirbtuvių, tiek apžvelgiant akademinę literatūrą apie kultūros politiką, ir klausimas tas pats: koks turi būti valstybės institucijų vaidmuo demokratinėje visuomenėje kultūros procesų atžvilgiu? Kiek galima kištis į juos? Kiek galima valdyti, kiek juos prižiūrėti?

Buvo išskirti keturi scenarijai, kairėje pusėje buvo autokratinio režimo, vienas gero švietimo, kitas blogo švietimo scenarijus. Įdomu tai, kad skaitant deskriptorius, susijusius su kultūra, jie vienas nuo kito nesiskiria. Tai reiškia, kad dirbtuvių dalyviai nemano, kad švietimas kažką duoda kultūrai autokratiniam kontekste, nes kultūra kontroliuojama politinio elito. Tada ten yra kalbama tik apie tokius dalykus kaip kažkokios alternatyvios kultūros formavimasis, Ezopo kalba, skaitymas tarp eilučių formuojasi, bet iš esmės tapatinimosi su viešuoju naratyvu nėra daug arba, jei jis pasiekiamas, tai pasiekiamas totalitariniu keliu. Kairiame stulpelyje abiem scenarijais kultūra yra subordinuojama politiniams vado interesams. Kultūra yra monolitinė, homogeniška, vienoda, nėra didelių laisvų nuomonėms, kalbama, kad šiuolaikinio meno nėra daug, nes jis pavojingas, jį sunku suprasti, vienareikšmiškai interpretuoti nėra paprasta. Gana keistai ten įvardyta, kad klasikinis menas suklestės. Kas tas klasikinis menas, aš nežinau čia, Lietuvos kontekste, – ką mes tuo vadiname, galėsime diskusijoje aptarti.

Alternatyva autokratijai yra ta konsoliduota demokratija su geru arba blogu švietimu ir ten kultūros situacija ne ką geresnė pagal mūsų ekspertų įžvalgas. Išskyrus vieną eilutę, kurią aš perskaičiau, ten rašo, kad konsoliduotoje demokratijoje ir švietimo proveržyje yra tokia frazė „kultūra yra tapatybės pagrindas“. Ką tai reiškia, aš pats nesupratau – kaip gali kultūra be jokios specifikacijos būti tapatybės pagrindu? Arba ji yra visur, visuose keturiuose scenarijuose tapatybės pagrindu, arba jos niekur nėra, jeigu siaurai ją suprasi.

Bet kur yra niūrioji pusė: klausimas, kaip nesubordinuoti kultūros procesų laisvai rinkai? Visos tos demokratinės kultūros politikos, kuri nori atsiriboti nuo totalitarinės kultūros politikos, raktažodžiai yra: *įtrauktis, masinis dalyvavimas, kiekvieno kultūros vartotojo poreikių tenkinimas*. Visas tas diskursas – vartotojų, poreikių, paslaugų ir t. t. – labai aiškiai atsiranda, ir atsiranda kalbėjimas, kad kultūros sektorius turi veikti pats. Ekonominis efektyvumas turi būti toks, kad jis pats save išlaikytų. Jis turi tenkinti mokios visuomenės poreikius – kultūros sektorius turi tenkinti klientų poreikius. Tai, kas konsoliduoja ir mus padaro „mes“, – tai yra subordinuojama komercinėms vertybėms. Laukas, kuriame ir, ko gero, tik jame gali būti apskritai palaikomos nekomercinės vertybės, – demokratinės visuomenės aplinkybėmis, esant geram ar blogam švietimui, iš esmės yra subordinuojamas rinkos interesams. Ir tai yra du tokie kraštutinumai. Vienas – šviesesnis – demokratijoje kultūra yra vulgarizuojama tenkinant masės poreikius. Visiškas nuosmukis yra todėl, kad įsigali vidutinybių, vidutinio lygio kūryba, popsas, kičas ir t. t., kuris gerai atsiperka. Ir yra kita pusė – totalitarinė valstybė, totalitarinė kontrolė kultūros, kuri etnoso tapatybę konsoliduoja. Kaip išvairuoti tarp šių dviejų kraštutinumų, nėra akivaizdu, bet nėra ir aišku, ko mes norėtume, kuri pusė mums priimtinesnė. Diskusijose buvo įdomu, kai kalbame apie totalitarinę visuomenę, tai dažnai įsivaizduojama Vengrija, Rusija, Lenkija, o kai klausimas pasisuka į Smetonos režimo vertinimą, dauguma sako, kad čia jau negalima kritikuoti, nes lietuviybei tai buvo gerai. Galbūt dalis mūsų visuomenės ir galbūt net didžioji dalis mūsų visuomenės būtent tokio monolitinio, homogeniško etnoso palaikymo ir norėtų, ir tas kažkuria prasme atsispindi ir globalios Lietuvos vizijoje, globalią Lietuvą sieja etninė tapatybė – ten nėra kalbos apie jokią kažkokias kitokias tapatybes, tik apie etninę. Kaip išvairuoti tarp tų dviejų strategijų, yra mūsų šios dienos diskusijos kultūros sektoriuje klausimas.

Diaspora

Mariaus Jakulio Jason fondo direktorės Kotrynos Stankutės-Jaščemskienės pranešimas⁵

Mano pranešimo perspektyva – labiau praktinė. Aš pati esu grįžusi iš užsienio gyventi į Lietuvą prieš 10 metų. Tuos 10 metų dirbu su globaliais lietuviais, su diaspora, mokslininkais, užsieniečių pritraukimu į Lietuvą ir – nepabijokime žodžio – talentų pritraukimu į Lietuvą. Priimkime, kad tai yra žmogiškųjų išteklių pritraukimas į Lietuvą su galbūt aukštesniu išsilavinimu, gebėjimais ir aspiracijomis gyvenime. Šiandien mano požiūrio taškai ir mintys bus labiau koncentruotos į tai, kur mes galbūt nesame labai pažangūs ir kur galėtume nukeliauti.

⁵ Pranešimas sakytas Valstybės pažangos strategijos „Lietuva 2050“ teminės diskusijos „Ateities visuomenė: kiek mūsų ir kokie mes būsim?“ metu 2022 m. gegužės 23 d. Tekstas transkribuotas.

Diasporą ir globalius lietuvius aš matau kaip didžiulį resursą. Deja, šiandien mes vis dar skirstomės į „mes“ ir „jie“, ir čia yra svarbi tautos savęs suvokimo dalis. Jokiu būdu nenuneigiu čia esančių žmonių indėlio į mūsų šalies kūrimą, tačiau į diasporą aš žvelgiu kaip į labai svarbų mūsų šalies resursą, kaip į žinių, patirties, kontaktų, investicijų resursą.

Pirmiausia – kodėl žmonės išvyksta: emigruojama dėl noro užsidirbti, poreikio realizuoti save, patikrinti jėgas ir potencialias galimybes. Kodėl sugrįžta: nes įgyvendinami tikslai, užsidirbama, norima, kad vaikai mokytųsi lietuvių kalbos mokykloje, pasiilgta tėvynės, nes juos kažkas pakvietė ir laukia, nes pasiūlė dirbti, dažnai nori prisidėti savo žiniomis prie Lietuvos gerovės, ir tai yra labai gražus aspektas grįžimo istorijose.

Yra kitas aspektas, dėl kurio daug kas išvyksta ir daug kas nebegrįžta, kurį pastebėjau kaip jungiančią raudoną liniją – tai visuomenės netolerancija kitoniškumui, jo nepriėmimas. Tai aktualu ir užsieniečiams, ir LGBT atstovams, ir grįžusiems platesnio požiūrio tautiečiams, kurie turi kitokią nuomonę ir įvairiose totalitarinėse įmonėse ar mokslo bendruomenėse ar juos ribojančiose aplinkose yra nepriimami. Taigi – priimti kitokį žmogų ir kitokį požiūrį. Čia tiek filosofinis, tiek praktinis klausimas mums visiems ir nežinau, į kurią temą jį verta padėti: ar į švietimo, kur mokyklose turėtume mokytis kritinio ir kūrybinio mąstymo, atvirumo, ar tai yra kultūros tema, ar į kitus barus.

Lietuvoje iš tikrųjų trūksta žmogaus teises ginančių ir pirmu punktu iškeliančių politinių lyderių, kurie skatintų būti atvirus. Šios temos vis dar daugiausia vystomos tik NVO lygmenyje. Turime keletą politikų, bet, deja, tik keletą, o tai turėtų būti tautos lyderių vaidmuo – skatinti mases būti atviras ir draugiškas.

Šalia diasporos temos yra ir pilietybės tema – viena aštriausių diskusijų politiniame lygmenyje. Šiandien tai ne tik pilietybės, teisių ir pareigų klausimas ar nepavykusio ir kito planuojamo brangaus referendumo klausimas, bet ir nacionalinio saugumo reikalas. Daugeliui gimusių Lietuvoje, tačiau įsitvirtinusių užsienyje dėl įvairių įsipareigojimo šeimai ar darbui priežasčių svarbu priimti tos šalies pilietybę. Tai yra tiems žmonėms gyvenimo padiktuota realybė, o mums taip netinka, tai laikome negalimu pasirinkimu: tu arba Lietuvos pilietybės turėtojas, arba kitos valstybės pilietybės turėtojas. Vėl mes mąstoma „arba – arba“ ir „mes – jie“. Tai lemia ryšį su diaspora, nes visuose santykiuose – ar tai būtų šeimos santykiai, meilės santykiai, kolegų ar tautos santykiai – ribojimai atstumia. Nepasisekusių referendumų žinutė – mums jūsų nereikia. Apie kokį mes galime kalbėti glaudų tautos ryšį čia ir tenai?

Demografija rodo aiškias tendencijas, mes privalome padaryti viską, kad išsaugotumėme kiekvieną pilietį, būtume glaudžiai susijusi tauta, globali tauta. Daug kas gal ir oponuotų, sakytų „o kas gi mokės mokesčius?“, bet neužtektų man septynių minučių išvardyti visus „už“ ir pavyzdžius, kaip gali ekonomikai padėti pasaulyje gyvenantys lietuviai iš mano pačios patirties ir matytų atvejų.

Tas griežtumas, „žinojimas geriau“, kaip turi būti, – nors pasaulis nukeliavęs pirmyn ir nuolat kinta – tai, mano nuomone, dar labai gajus sovietinis palikimas, sovietų, kurių mes taip nekenčiame. Iš pirmo žvilgsnio Lietuvoje įvairiose srityse atrodo kaip Vakarai, bet žmonės, kurie grįžta iš tų pačių Vakarų, „įlindę“ į sistemą pamato, kad vis tik dar tikrai nesame tie Vakarai. Taip yra būtent dėl to „žinojimo“,

kaip turi būti, uždarumo, savo pozicijų saugojimo ir geranoriškumo nebuvimo. Ir aš tai sakau ne iš savo pozicijos, o iš pozicijos tų mokslininkų, su kuriais teko dirbti, nes Mariaus Jakulio Jason fondas yra su stipendijomis pritraukęs virš 20 mokslininkų į Lietuvos institucijas, pridėdamas prie atlyginimo tam, kad galėtume pritraukti talentus, dėl kurių kovoja pasaulis ir Europa. Kai buriame juos dar ir bendruomenę, mes išgirstame visokiausių istorijų, su kuo jie susiduria. Grįžimas į savo šalį labai dažnai yra sudėtingesnis procesas negu integravimasis kažkur kitoje šalyje ir čia yra tiesiog mūsų žmogiškas santykis, mūsų požiūris.

Galvojant apie 2050-uosius, kyla klausimas, kaip mes dabar galime paplanuoti, kur galime sudėti akcentus, kad būtume patrauklūs talentų pritraukėjai – tiek savų, tiek užsienio. Ir čia labai svarbus klausimas. Žinia tokia, kad mes be užsienio talentų tikrai niekur nenuvažiuosime, mūsų ekonomika „užsprings“ ir, kaip sakoma, mes tą jau vakar turėjome padaryti. Visos šalys turi didžiules strategijas, kaip pritraukti užsienio talentų, kurie dirbtų, kurtų šeimas, mokėtų mokesčius. Nesunku apskaičiuoti, kad bent 3 tūkst. eurų uždirbantis užsienietis per metus sumoka apie 10,5 tūkst. eurų mokesčių. Nekalbant jau apie tai, kad ir savo atlyginimą jis greičiausiai leis Lietuvoje, čia atsiveš savo šeimą, vaikus, taps šalies ambasadoriumi draugams, mokys lietuvius, puoselės savo kultūrą. Čia klausimas tiesiog – kodėl mes vis dar neturime jų daug? Daug yra užsienio talentų, dirbančių mūsų įmonėse, mūsų startuoliuose, kurie straipsnis po straipsnio aktualizuoja šitą temą, nes tiesiog nebėra žmonių, ypač informacinėse technologijose.

Čia labai svarbūs ir „minkštieji“ ar „higienos“ dalykai – ne tik teisingas ir dosnus socialinis modelis, bet ir gyvenimo būdo, aplinkos veiksniai, tolerantiška ir saugi visuomenė. Šiuo metu Lietuvoje dalies paslaugų prieinamumas ribotas vien dėl kalbos barjero. Svarbiausių institucijų tinklapiuose informacijos anglų ar rusų kalbomis yra gerokai mažiau nei lietuvių, ypač kai kalbame apie labai konkrečius klausimus – kaip užpildyti anketą ar kur kreiptis į institucijas. Nekalbant jau apie tai, kad jei į Lietuvą atvyksta užsienio talentas, kurio antroji pusė nusprendžia nedirbti, o norint gauti sveikatos draudimą, laukia didelis galvos skausmas. Vilniuje nėra nė vienos valstybinės mokyklos, kurioje pamokos vyksta anglų kalba. Yra padaryti didžiuliai agentūros *ICMPD* tyrimai, visa strategija surašyta, ką mums padaryti, kad prisitrauktume talentų, bet ji kol kas nėra aktyvuota. Eilinis kartas, kaip ir su Lietuvos įvaizdžio strategija, sumokėti pinigai, bet ta strategija nevyksta. Pavyzdžiui, estai puikiai pozicionuoja save kaip „e-Estonia“, supaprastintos biurokratijos šalis, o jų startuoliams tai atidaro daug įvairių durų. Mums tik imti ir kopijuoti.

Mano nuomone, tikrasis atsakymas, kaip Lietuvai išlaikyti ryšį su diaspora ir pritraukti daugiau pasaulinių talentų, slypi požiūryje. Tai prastos žinios, nes požiūrį keisti sunku, ypač kai nenori jo keisti, nesileidi į diskusiją ir „žinai geriau“. Klausimas, kurioje vietoje mūsų piliečius imti ir ugdyti atvirus ir šviesius. Mano siūlomi sprendimai: daugiau ir atvirai kalbėtis ir diskutuoti, kaip šiandien. Būtina, kad atsirastų daugiau drąsių lyderių, kurie kvieštų būti atvirus, nebijotų nusimušti reitingų. Taip pat švietimo pagalba reikalinga visuomenės, jaunosios kartos sąmoningumui auginti. Tad atsakydama į temos klausimą, kokie mes būsim, tikiuosi ir tikiu, kad būsim atviri, kritiškai ir kūrybiškai mąstantys, turėsime glaudžiomis jungtimis susietą globalią tautą ir būsim patraukli vieta čia kurtis, dirbti ir gyventi užsieniečiams. Aš nepataisoma optimistė, bet yra ką nuveikti.